

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Maria Martinsson

"Att hjälpa någon i nöd" - lag eller moral
i ett samhälle som kräver attitydförändringar

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Per Ole Träskman

Straffrätt

Höstterminen 2004

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	4
1. BAKGRUND	5
1.1 Straffrättens syfte	
1.2 Brott och bruk i ett primitivt samhälle	
1.3 Social kontroll	6
1.4 Rätten i samhället	7
1.4.1 Kriminalpolitik	
1.4.2 Rättens påverkan på andra samhällsförhållanden	
1.4.3 Rättens icke åsyftade effekter	
1.4.4 Debatten om rättslig styrning	
1.5 Rättssäkerhet och frihet	10
1.6 Lag eller moral	
1.6.1 Lag och moral i dagens samhälle	
1.7 Debatten om rättsliggörandet	12
2. STRAFFANSVARET I FRANSK RÄTT	15
2.1 Historik	
2.2 Lagstiftningen	16
2.2.1 Lagens funktion	
2.2.2 Begreppet underlåtenhet	
3. DET SVENSKA SYSTEMET	19
3.1 Bakgrund	
3.2 Den svenska kriminalpolitiken	
3.2.1 Brottsbegreppets uppbyggnad	
3.2.2 Straffvärde	
3.2.3 Nykriminalisering	
3.3 Allmänt om underlåtenhet	22
3.3.1 Rättspliktslära	

3.4 Straffets funktion	24
3.4.1 Individualpreventiva riktningar	
3.4.2 Allmänpreventiva riktningar	
3.4.3 Moralbildningsteorin	
3.5 Sociala värderingsförändringar	28
3.5.1 Moralen i samhället	
3.5.2 Socialisationsteorier	
3.5.3 Attitydförändringar	
3.6 Det politiska inflytandet	35
3.7 Moralen i fokus	36
3.8 Proposition 2000/01:85	38
3.9 Skrivelse 2000/01:62	40
3.9.1 Regeringens roll	
3.9.2 Att förebygga brott	
3.10 Avslutande kommentar	46
BILAGA A	49
LITTERATURFÖRTECKNING	51

Sammanfattning

Min utgångspunkt i lagstiftningsfrågor är normalt den att vi inte behöver fler lagar som talar om för oss hur vi skall leva. Därför har det varit en utmaning för mig att tala just *för* att en ny brottstyp borde införas i lagen. Jag är för människors självbestämmande, jag tycker generellt att Sverige har en alltför närvarande storebror i våra liv och jag tror framför allt att man kan överlämna mer ansvar till den egna individen i de flesta sammanhang. Målet för alla är dock att brottsligheten minskar och ser man till de metoder som används är det lätt att bli pessimistisk. Behandlingstanken var god men har misslyckats i praktiken och det brottsförebyggande arbetet ser främst bra ut på papperet än så länge, detta kombinerat med att jag inte tror att strängare fängelsestraff är lösningen på brottsutvecklingen, så verkar det nödvändigt att ändra taktik.

En stor satsning på brottsförebyggande arbete tillkom i och med den stora polisreformen för ett tiotal år sedan. Trots att de politiska partierna fortfarande är eniga om att närpolisreformen skall gälla så är det många som ifrågasätter de uteblivna effekterna av denna. De förhoppningar jag har på en lagstiftning om hjälp åt nödlidande är desamma, tror jag, som man hade på polisreformen. Människor skulle känna sig mer trygga med fler poliser patrullerande på gatan, polisen skulle komma närmare problemen och framför allt kunna stoppa dem i tid. Kritikerna menar dock att gemene man ser polisen mindre än någonsin. De får sina direktiv uppifrån och deras uppgifter styrs av de resultat som de är skyldiga att visa upp på regelbunden basis. Detta innebär att resurserna exempelvis koncentreras till att störa alkoholister som sitter på offentlig plats och dricker, och se till att ett visst antal personer gör alkotest i trafiken. Inget fel i att göra detta, men vitsen borde väl vara att arbeta utifrån de problem som dyker upp, inte att leta upp de som behövs för att samla poäng på resultatlistan. Inte minst menar man att resurserna har flyttats från det utredande arbetet till det förebyggande, vilket har lett till att färre brott blir lösta än tidigare, samtidigt som det förebyggande arbetet inte givit några positiva resultat. Förhoppningsvis är det så att detta nya sätt att arbeta bara behöver tid. Förändringar sker inte över en natt. Många tror fortfarande att rehabilitering skulle fungera om man hade de ekonomiska resurserna och förståelse för hur lång tid denna kan ta, och i båda fallen är väl risken att vi inte har denna tid och dessa resurser som krävs. Samtidigt fortsätter politikerna att frestas av snabba och kortsiktiga lösningar på problemen. Det kan konstateras att individuella lösningar har med tiden fått ge vika för de kollektiva och jag anser att vi har gått miste om något viktigt på vägen. Det har skapats en gråzon vad gäller frågor om rätt och moral där vi som enskilda individer inte alltid kan se logiken i det som lagar kräver av oss respektive vad den egna moralen har lärt oss. Vi skall inte behöva ifrågasätta om vi i vissa fall skall åsidosätta lagen till förmån för vad vi uppfattar som sunt förnuft. Då är det istället tid att ifrågasätta lagen.

Förord

One reason we so deeply resent moral injuries done to us is not simple that they hurt us in some tangible or sensible way; it is because such injuries are also messages – symbolic communications. They are ways a wrongdoer has of saying to us “I count and you do not,” “I can use you for my purposes” or “I am here up high and you are there down below.”

Intentional wrongdoing insults us and attempts (sometimes successfully) to degrade us – and thus it involves a kind of injury that is not merely tangible and sensible. It is moral injury; and we care about such injury.¹

När jag första gången insåg att garantläran inte är en självklarhet utan snarare ett undantag i ett internationellt perspektiv, började jag att ställa mig en massa frågor.² En sak som förbryllade var det självklara sätt på vilket denna lära presenterades i all litteratur, som om inget alternativ vore möjligt. Det verkar absurt med tanke på att de flesta andra länder väljer en annan metod.

Jag har valt att titta på Frankrikes sätt att hantera underlåtenhet som jämförelse. Den fråga jag egentligen tycker är den mest intressanta är om avsaknaden av straffansvar vid underlåtenhet, bortsett från i garantställning, har påverkat oss och vår moral. Det skulle dock bli för komplicerat att försöka hitta dessa samband inom ramen för detta arbete och jag har dessutom under arbetets gång insett att det förutom garantläran finns andra föreskrifter att ta hänsyn till vid underlåtenhet. För att på ett tydligare sätt kunna redogöra för de frågeställningar jag vill visa på, så har jag valt att främst koncentrera mig på avsaknaden av lag vad gäller "underlåtenhet att hjälpa någon i nöd". De regler som gäller då det föreligger brott utvidgar området betydligt och skapar en mängd andra frågor att besvara. För att klarlägga mina frågeställningar har det känts nödvändigt att ge en bakgrund om underlåtenhet och garantläran och i viss mån belysa de teorier som finns angående allmänprevention och brottsprevention. Kan det vara av godo att framhäva en moralisk ståndpunkt i lagen trots de tillämpningsproblem och andra problem detta kan innebära? De tankar och metoder man har för att förebygga brott, kan inte dessa sammanfalla med de fördelar en eventuell lagstiftning av moralisk natur skulle innebära? Ser man till historien så finns det självklara förklaringar till att brottsligheten har förändrats. De substitut som samhället idag vill upprätthålla istället för familjen och den sociala kontrollen som vi har mist i och med samhällsutvecklingen, pekar på i mitt tycke en slarvig nolltolerans men även på att äntligen gå tillbaka till de små sammanhangen, de lokala omständigheterna o.s.v. Att se till *förebyggandet* och inte försöka reparera det som redan har gått snett måste ju vara det riktiga och det mest effektiva sättet för att få bukt med kriminaliteten på sikt.

---

¹ Murphy, "Forgiveness and Resentment" in Forgiveness and Mercy

² Se Bilaga A

Vi vill inte att lagen säger åt oss vad vi ska tänka, men det kanske inte är helt fel att vi har vissa grundläggande moraliska ståndpunkter som samhällsmedlemmarna med tiden tar för givna.

I första kapitlet ges en allmän bakgrund av straffrätten och juridikens plats i samhället. Vad är det som gör att vi förhåller oss på ett visst sätt? Är det lagarna eller någon annan typ av social kontroll eller bådadera?

I nästa kapitel presenteras den franska lagstiftningen med tillhörande bakgrund och argument. Slutligen visar jag på det svenska systemet, bakgrund, straffrättsligt, attitydförändringar och nya behov. Relevanta propositioner och skrivelser tas med, allt i syfte att ge en helhetsbild inför min slutkommentar.

Uppsatsen beskriver den svenska rättens avsaknad av ett generellt straffansvar för gemene man, vad gäller skyldigheten att komma någon till undsättning när denne befinner sig i fara. Syftet är att visa att med tanke på de nya behov som samhällsutvecklingen har skapat, i förhållande till de arbetsmetoder man använder inom kriminalpolitiken och då främst i det brottsförebyggande arbetet, så skulle en lag om att hjälpa en medmänniska i nöd vara ett logiskt och viktigt steg på rätt väg.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
RF	Regeringsformen
BRÅ	Brottsförebyggande Rådet
SOU	Statens Offentliga Utredningar
Prop	Proposition

1 Bakgrund

1.1 Straffrättens syfte

Erfarenheten visar att inget samhälle fungerar i längden utan en straffrätt och därtill en straffprocessrätt där straffrättens innehåll realiserar i praktiken. Detta sker genom förfaranden av olika slag och av större eller mindre tvångskaraktär. Vår samhällsordning kräver med andra ord för att bestå, att vissa typer av handlingar motverkas eller undertrycks. Om de lämnades ostraffade skulle detta innebära ett nedbrytande på samhällsorganisationen.

Man menar således att avsaknaden av en rättsordning med säkerhet alltid fylls av en orättsordning. Endast i teorin kan mänsklig samlevnad vara möjlig utan en lagbunden ordning. För att strafflagstiftningens funktion skall ses som tillfredsställande krävs bl.a. att straff eller andra brottspåföljder utdelas enligt fasta normer, varigenom vissa handlingstyper undertrycks. Exempel på sådana normer är att lika orättshandlingar bedöms lika och att principen om allas likhet inför lagen iaktas. Ett lagenligt samband mellan brott och straff är också nödvändigt, d.v.s. att brottspåföljderna utdelas så att sammanhanget med den kriminella handlingen görs klar för allmänheten.³

1.2 Brotts och bruk i ett primitivt samhälle

Funktionalism är en teori om den sociala verklighetens natur där helheter, sociala och kulturella komplex studeras. Malinowski arbetade i flera sammanhang med frågor inom rättslivet.⁴ Vilka element är grundläggande i rätten, är rätt en aspekt av samhällslivet i övrigt eller har den en fristående innebörd? Vissa äldre teorier om rätt hade härlett den ur **makt**. En annan möjlighet att härleda rätten var att utgå från en **allmänmänsklig insikt**, det var inte för yttre utan för inre makthavare människan böjde sig. ”*Hedningarna som icke hava lagen, göra dock lagens gärningar*” (Rom. 2:14). Det kunde ligga i människans natur och/eller samhällsordningen att uppfatta visst handlande som rätt, annat som orätt (**naturrätten**). Oavsett om det finns skriven lag eller inte skulle det kunna vara fallet att handlingar anses som rätta eller orätta. Men vilka handlingar är det fråga om, vilken domän har rättslivet? I moderna samhällen upptar det en någorlunda urskiljbar sektor, men det blir inte alls fallet om vi ser jämförande på samhällen i stort. Primitiva folk är sedernas slavar, säger man ibland. Man menar då att det är sedvanan som är lag, att sedvanerätt är enda rätt. Omvänt har man sagt, att lagarna är sedernas fångar, vilket betyder, att rättslivets regler inte kan göra sig gällande, om de avlägsnar sig för mycket från folks

---

³ Agge m.fl. ”Kriminologi”

⁴ Bronislaw, Malinowski, ”Brott och bruk i ett primitivt samhälle”, Uppsala 1967.

seder och bruk.⁵

1.3 Social kontroll

Vi gör antagandet att det i alla samhällen, oavsett nivå, finns ett kontrollinstrument som styr medborgarnas handlingar. Vi kan kalla det för *social kontroll*. Vid prövning av antagandet märker vi, att vissa handlingar berörs mer av kontrollinstrumentet än andra. Det har alltid funnits någon typ av social kontroll, vissa undandrar sig denna kontroll och underkastar sig istället en intern kontroll. Kontrollen finns dock i vårt liv från början till slut, grundad på de ideologier som är aktuella. Det är ofta en formell kontroll som består av beslutsfattare och representanter som har valts demokratiskt. Risker är att vi människor tappar i inflytande när dessa representanter arbetar för politiken istället för folket. Inom straffrättsskipningen finns det inte utrymme för representativ demokrati även om det är lekmän som uttas till nämndemän.⁶ För att en demokratisk styrning av beslutsprocessen skall anses genomförd krävs att medborgarna inte bara får tillfälle till, utan också stimuleras, att formulera sina uppfattningar om den sociala kontrollen och dess former. Idag ligger denna verksamhet nästan helt i händerna på representanter för den representativa demokratin genom valda ombud och organisationer.

Malinowski menar att det inte behövs skrivna lagar för att normer skall fungera. Han betonar energiskt att det viktigaste kontrollinstrumentet är samhällstrycket. Han vill alltså visa, att det vi kallar rättsliv existerar också i samhällen, där vi inte direkt kan finna något rättsväsen. Malinowski söker demonstrera hur det är möjligt genom att framställa det rättsliga som *en* aspekt av samhällslivet.⁷ Kritiker mot Malinowski har sagt, att hans uppfattning av rättslivet är alltför sociologisk, det krävs mer än beteendemässiga invarianser för att man skall kunna säga att det är fråga om rätt. Allt rättsligt förutsätter, menar kritikerna, ett auktoriserat normsystem, ett effektivt sanktionsväsen och en regelbunden tillämpning. Utan motsvarigheter till lagtradition, domstolar och polis skulle det inte fungera något rättsliv annat än i en bildlig mening.

Kan då stränga förbud, betungande plikter samt svåra och plågsamma skyldigheter göras bindande av endast en inre känsla? Det är ett faktum, att inget samhälle kan fungera effektivt, om inte lagarna efterlevs villigt eller spontant. Hotet om tvång eller fruktan för bestraffning berör inte genomsnittsmänniskan, vare sig hon är vild eller civiliserad, men är outhärlig på grund av upproriska eller kriminella element i båda samhällstyperna.

Från början har man sett en gärning som brottslig baserat på en social och kulturell värdering av gärningstypen. Det krävdes inte ens personlig skuld

---

⁵ Ibid.

⁶ Heckscher *m.fl.*, "Den första stenen".

⁷ Malinowski, "Brott och bruk i ett primitivt samhälle".

för att straffa. Med tiden krävdes dock ett *ansvar* till grund för straffet, en *skuld* i straffrättslig mening.

Efter andra världskriget började ett internationellt skydd för mänskliga rättigheter att byggas upp. Med detta kom legalitetsprincipen till starkt uttryck som spelar en stor roll för individens rättssäkerhet. Principen kom med i BrB 1964 men först i 1974 års RF stadgades den fullt ut.⁸

1.4 Rätten i samhället

Det juridiska sättet att behandla rättsreglerna och det rättsliga ämnet innebär att konflikter som uppstår i samhället upphöjs till en rättslig nivå. Tanken är att det skall finnas i förväg etablerade regler, som innebär anvisningar om hur ifrågavarande konflikt skall bedömas. Ragnar Knoph (1894-1938) intresserade sig för rätten i samhället. Han menade att rätten är en *funktion av samhällsförhållandena*.⁹ Med detta menade han att samhällslivet faktiskt är ett villkor för rättens tillblivelse, att rättens innehåll präglas av samhällsförhållandena och skiftar med dem. Rättsreglerna kan å sin sida få avgörande inflytande på samhällsutvecklingens riktning. Mellan rättsreglerna och samhällsförhållandena råder det följaktligen en ständig *växelverkan*. Rätten är inte bara en produkt av kulturmiljön utan även själv ett aktivt kulturelement och mycket ofta en måttstock för den kulturella nivå som ett folk eller en folkgrupp har nått upp till.

1.4.1 Kriminalpolitik

Inom läran om staten och statens styrelse utgör analysen av *samhälleligt beslutsfattande* ett huvudområde. Inom detta finns många delområden, av vilka beslut som är inriktade på *kontrollen* av medborgarnas beteenden och *styrningen* av deras verksamhet rymmer kriminalpolitiken. Inom kontrollpolitiken utgör *kriminalpolitiken* ett begränsat men betydelsefullt delområde. Det kännetecknas av en *uttömmande* och *detaljerad* rättslig reglering avseende sådana gärningar (brott), för vilka samhället har tillåtit vissa former av tvångsmässiga ingripanden (straff) gentemot dess förövare. Anledningar till en sådan noggrannhet i regleringen beror på straffets *särprägel* att vara ett på grund av brottet förövaren *av samhället uppsåttligt tillfogat lidande*. Det är därför som brottsbeskrivningen är *exakt*, förfarandet *formbundet* och myndigheterna *skarpt avgränsade* och deras verksamhet *bevakad*.¹⁰

Praktiska lösningar av juridiska och rättspolitiska frågor går inte att vinna med spekulationer. Kriminalpolitiken är som all annan politik det möjligas konst. Det gäller att väga de praktiska skälen för den ena eller andra ståndpunkten till konkreta lagstiftningsfrågor och att välja en lösning som

---

⁸ Ibid.

⁹ Thomas, Mathiesen, "Rätten i samhället".

¹⁰ Se vidare under "Den svenska kriminalpolitiken", kap. 3.2.

tillgodoser flertalet i sig rimliga ändamål. All förnuftig kriminalpolitik förutsätter ett stort mått av kompromiss mellan olika önskemål. Man måste komma ihåg att straffets berättigande hela tiden måste pareras med en mängd sociala problem. Nyttan, d.v.s. de positiva verkningarna av de straffrättsliga reaktionerna, är inte en objektiv storhet. Att uppnå högsta möjliga effektivitet i strävandena att minska brottsligheten måste balanseras mot andra sociala värden och synpunkter. Det vi kräver av humanitet liksom ett rimligt beaktande av det som allmänheten ser som rättvist m.m., för att straffrätten på ett tolerabelt sätt skall fylla sin funktion i en kulturstat av västerländsk typ, måste tas med i bilden.¹¹

1.4.2 Rättens påverkan på andra samhällsförhållanden

Hur mycket påverkar då rätten vårt beteende i samhället? Frågan kan ställas på många sätt. En fråga är om rättens åsyftade effekter överhuvudtaget förverkligas. Syftet som ligger bakom en viss lagstiftning eller praxis är inte alltid tydligt formulerade, i vissa fall inte uttalade alls. Ett annat problem är att syftet i vissa fall är ideellt snarare än reellt. Det kan råda en oklar rangordning, eller t.o.m. konflikt mellan flera uttalade syften. Allt detta gör att det kan vara svårt, ibland omöjligt, att dra säkra slutsatser om hur rätten i realiteten påverkar, och om den uppfyller de önskvärda effekter den är satt att skapa.

Rätten, t.ex. lagstiftningen, verkar i en kontext eller ett sammanhang. Den verkar alltså alltid *tillsammans med* olika andra förhållanden. Den förutsätter bl.a. motivation hos de människor som den kan antas verka på. Hur motivationen påverkas är en viktig fråga vad gäller ämnet för denna uppsats. Nämligen om, människors inställning till att hjälpa någon i nöd, skulle förändras om vi kände oss bundna genom lag att ingripa. En annan sak är att en sådan motivation kan vara medveten eller omedveten och att den kan skapas på olika sätt. Antingen genom hot om straff och andra negativa sanktioner, genom erbjudande av belöningar osv. Det har gjorts rättssociologiska undersökningar för att illustrera och fördjupa frågeställningar runt rättens ställning i samhället och om den växelverkan som pågår dem emellan. Dessa undersökningar påvisar väsentliga begränsningar i rättens åsyftade samhällsliga effekter. Det är viktigt med tanke på att många gärna har en övertro på lagstiftningens effekt.

Torsten Eckhoff har formulerat det så här: ”Många människor har överdrivna föreställningar om vad som kan uppnås med hjälp av lagstiftning. När de träffar på något som de tycker är fel eller skevt i samhället, kräver de omedelbart att det ska stiftas en lag som kan rätta till förhållandet. Både i tidningar och radio/tv ställs det ständigt krav på nya lagar för att ändra ditt och datt. Det verkar nästan som om folk tror att lagarna har magisk kraft, att om det bara bestäms genom lag hur något ska vara, så blir det så. Det finns emellertid tillräckligt med exempel, både från

---

¹¹Thomas, Mathiesen, ”Rätten i samhället”.

vårt eget land och andra länder, på lagar som inte har haft de åsyftade effekterna...”¹²

1.4.3 Rättens icke åsyftade effekter

Inom straffrättslig teori framhävs traditionellt att straffen har ett individualpreventivt och ett allmänpreventivt syfte.¹³ När det gäller allmänpreventionen är det svårt att avgöra om människor avhåller sig från att begå våldshandlingar på grund av straffhotet (ev. dess avskräckande, uppfostrande och moralbildande effekt), på grund av andra normer och värderingar i samhället som människor har gjort till sina, eller på grund av en kombination av dessa och andra förhållanden. Med detta som bakgrund har samhällsforskare betonat att straffen generellt, och fängelsestraffet speciellt, har andra, icke åsyftade effekter, nämligen *latenta sociala funktioner*.

1.4.4 Debatten om rättslig styrning.

Med styrning rent generellt förstås de mänskliga verksamheter som har till syfte att påverka andra verksamheter. Styrning i denna generella mening försiggår i alla mellanmänskliga förhållanden. En annan sak är att inte alla dessa styrningsförsök lyckas.¹⁴

Staten har till sitt förfogande en lång rad olika styrmedel. En klassifikation av dessa medel bygger på en indelning i fysiska, normativa, ekonomiska och pedagogiska medel. Med *fysiska* medel avses det förhållandet att fysiska arrangemang dels kan underlätta och dels försvåra vissa handlingssätt. T.ex. kan nedskräpning försvåras eller motverkas om papperskorgar finns lättillgängliga. Med *normativa* medel avses generellt förbud och påbud. De ingår som led i en lång rad regleringsordningar. Med *ekonomiska* verktningsmedel avses de åtgärder som påverkar människors värderingar av vad som är ekonomiskt fördelaktigt att göra. Med *pedagogiska* verktningsmedel avses informationer och attitydpåverkan som härstammar från statens verksamhet. I praktiken griper de här olika styrmedlen in i varandra och det är mycket vanligt med kombinationer.¹⁵

I detta sammanhanget är det rättsregler som styrningsmedel som är av intresse. I hur stor utsträckning är det möjligt att styra attityder med hjälp av lag? Är det överhuvudtaget önskvärt att styra över människors attityder? En ståndpunkt i denna fråga kan karaktäriseras som *den rättsoptimistiska ståndpunkten*. Den hävdar att rättsliga verktningsmedel, åtminstone lagstiftningsåtgärder, generellt sett är mycket effektiva när det gäller att förändra samhällsförhållandena i riktning mot större utjämning av

---

¹² Eckhoff, Torsten, ”Juss, moral og politikk”.

¹³ Vidare information under Allmän - och Individualprevention, kap 3.4.1 och 3.4.2.

¹⁴ Sandberg, 1980.

¹⁵ Eckhoff, 1983.

levnadsvillkor och maktförhållanden.¹⁶ Detta är eventuellt en annan uppfattning än den som Torsten Eckhoff uttrycker, eller så blir åtgärderna effektiva endast när styrningen är ekonomisk.

1.5 Rättssäkerhet och frihet

Rättssäkerhet och frihet har ofta gått hand i hand. Finns det ingen rättssäkerhet kan människan inte känna sig fri. Det krävs dock en balans i detta förhållande med tanke på de olika funktioner rättssäkerheten skall ha. Denna skall säkra medborgarna mot statens eventuella övergrepp men även säkra tryggheten i samhället i stort, inklusive *människornas rättigheter och skyldigheter sinsemellan*. När balansen inte håller, leder detta till att folket antingen "sköter sig" medan staten tar sig för stora friheter, eller att staten av rädsla för att kränka någon rättighet i förhållande till de enskildas integritet, inte klarar av att klarlägga spelreglerna för människorna. Till detta kommer frågan om humanitet. Utan humanitet faller allt då metoderna som staten använder för att trygga rättssäkerheten betyder lika mycket.

1.6 Lag eller moral?

Själv har jag ifrån att ha varit enormt kritisk emot just denna övertro på lagen som ett styrinstrument i samhället, sedan engagerat mig i frågan om varför just vi har valt att inte lagstadga om en skyldighet att hjälpa någon i nöd. Detta innebär ju i praktiken att vi påtvingar människor en skyldighet mindre, dessutom en skyldighet som verkligen kan hänvisas till den egna moralen och det egna ansvaret. Jag menar dock att en lagstiftning som denna uppmuntrar just detta ansvar, inte tvärtom. Den uppmärksammar det faktum att vi *skall* ta eget ansvar. Vilka lagar vi vill ha i vårt samhälle och vilka som känns onödiga och kanske t.o.m. kränkande med tanke på vår integritet, är frågor vi alla bör ställa oss själva. Samhället och dess lagar har faktiskt ett inflytande på människors värderingar. De handlingar som anses vara socialt avvikande och varför en person begår dessa, beror inte enbart på individen själv, utan även på det samhälle i vilket han lever, i vilka grupper han lever och på vilka värderingar som råder där. Egenskaper som inte uppskattas i ett samhälle kan mycket möjligt vara värdefulla i ett annat. Därför är det viktigt att samhället som sådant vågar visa tydlighet i vilka värderingar man ställer sig bakom.¹⁷

Eftersom det är självbestämmanderätten vi värnar om och all lagstiftning inskränker i viss mån människors självbestämmanderätt, blir frågan om vi vill ge människor rätten att bestämma sig för att lämna någon i nöd i sticket. Tror man som jag att det gör skada på så många områden att inte kräva rätt beslut av alla i detta fall (dessutom tror jag att lagen i detta fall bekräftar det

---

¹⁶ Den norska utredningen om en ny planeringslag (NOU 1977:1) är ett bra exempel på denna rättsoptimism.

¹⁷ Brott, Straff och Kriminalvård, Natur och Kultur 1992

som människor redan tycker är rätt) så borde en lagstiftning komma till stånd.

Alf Ronnby, som är lärare och socialarbetare har uttryckt det så här: ”Det beteende som är mest anpassat till de rådande förhållanden och som således också tjänar till att reproducera och befästa ordningen, definieras av maktstrukturen som det sunda, friska och önskvärda. Beteenden som medför kostnader för systemet (t.ex. drogmissbruk och undandragande från arbete) stämplas som negativa.” En del avvikande beteenden som är bra för samhället uppfattas inte som negativa, t.ex. arbetsnarkomani och hjältedåd. Ytterst är det lagstiftarna som definierar de fall då samhället skall ingripa med gränssättning.¹⁸ Den ekonomiska aspekten prioriteras med en självklarhet i ett marknadsstyrt samhälle och andra viktiga värderingar kommer i skymundan.

Det fanns en tid då rätten var traditionsbunden såtillvida att man inte såg ny lagstiftning som ett medel för att förändra rätten. Detta har som vi vet förändrats och i många tycke överdrivits. Politikerna använder sig av lagen i målrationalella syften och efterlevnaden är inte alltid självklar. Jag tror dock att det finns en skillnad i om en lag säger åt oss vad vi *skall göra* eller om en lag säger åt oss att *själva ta ansvaret över vad vi skall göra* i en viss situation. Lagen kan dock vara berättigad i båda fallen.

1.6.1 Lag och moral i dagens samhälle

När man lagstiftar om ett beteende och inte en reell fara, ses lagen lätt som en obehörig moralisk påtryckning. Lagen kan dock bygga upp en moralisk föreställning, t.ex. trohet i äktenskapet trots att lagbudet sedan tas bort. Lag och moral går hand i hand och ett samspel dem emellan sätter en större press på människorna. Det är en politisk rädsla för att sammanblanda den privata och offentliga sfären som framtvingar klyftan mellan lag och moral. Det är inte lag- eller moralfrågor i sig som utgör problemet och att skilja dem åt är inte alltid en logisk lösning. Vikten av att staten och kyrkan, med sin religiösa och ideologiska viktiga inverkan, hölls åtskilda är inte anledning nog för att till varje pris hålla lag och moral isär idag.¹⁹ Trots att innehållet i de båda är liknande så hindrar ursprunget till deras giltighet att de sammanblandas. Det faktum att religion och moral är så sammankopplade och att läran om synden och samvetet var riktlinjen för hur vi skulle agera gör det än mer komplicerat. Man ville visa på skillnaden mellan att ”synda” mot sina medmänniskor och att synda mot Gud, d.v.s. vara omoralisk i tanke eller agerande. Det skulle inte vara statens plikt, eller lagens uppgift att stävja omoralen utan endast de handlingar som var socialt omoraliska och därmed blivit kriminaliserade. Lagen skall vara objektiv och därmed inte skydda Guds intressen. Idag har tron på synden urvattnats men frågan om var moralen hör hemma lever kvar. Man kan tro på moralen utan

---

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Jämför ”slöjdebatten” i Frankrike idag där man sårar på begreppen.

att nödvändigtvis tro på den bibliska synden. Det är *motiven* till ett agerande som är det viktiga och dessa är interna och för att anses vara rätta, bör de vara jämställda med universella moraliska principer.²⁰

Hur gör man då skillnad mellan lag och moral? Den mest självklara skillnaden man brukar hävda, är den, att lagen utgörs av ett extern agerande medan moral härrör från ett internt tillstånd.²¹ Lagen kräver ett likartat beteende medan moralen motiveras av en inre känsla, ett samvete. Det finns naturligtvis massor med skillnader men kort kan sägas att lagen är mer relativ på så vis att den följer utvecklingen och kulturens skiftningar och vänder sig till alla, moralen är subjektiv och kräver mer utav individen.

Skillnaden mellan lag och moral är ganska meningslös att eftersträva om man bygger straffen på effekt eller konsekvens. Motiv och uppsåt utgör dock också en del i avgörandet. Generellt sett är det ingen större skillnad på lag och moral sett ur gemene mans ögon. Det mesta i lagen härrör på ett eller annat sätt från moralen och när en människa står inför ett beslut att handla eller inte, tas detta beslut, inte från en inre känsla av moral (oftast inte), utan baserat på de regler som man har lärt sig att det är bäst att följa, med tanke på andra och med sitt eget samvete med i beräkningen.

Det hävdas med rätta, enligt mig, att lagen aldrig kan göra människor till goda samariter men det hindrar inte att lagen kan kräva en viss standard av ett minimalt moraliskt beteende. Lagen visar på ett ideal men vi kan aldrig komma ifrån att det är upp till var och en om man vill följa den. Lagen kräver lydnad för att fungera och lydnaden sker inte automatiskt för att det finns en lag utan för att människan *väljer* att lyda. Samhället fungerar inte utan lagar men lagar fungerar inte utan folkets vilja att underkasta sig den. Det är således ett *samspel* och en paradox, i det att lagen både tar och ger frihet till folket.

Att lagarna följs är naturligtvis av yttersta vikt men det bör inte vara på bekostnad av den fria viljan. Det får inte vara så att man följer lagen av endast vana eller inläring utan att ifrågasätta innehållet av den. Jag tror de flesta skulle välkomna lagar som hänvisar till vår känsla av rättvisa och väcker vår moral och eftertanke och ger oss en känsla av delaktighet som många känner har gått förlorad. Lagen förutsätter att det finns en moral som gör att vi följer lagen. När vi uppfyller lagens skyldigheter, som är bindande, beror det inte på straffet utan på den standard av beteende som lagen ger oss.

Kant talar en hel del om skyldigheter och huruvida dessa är av naturen eller om de är statens skapelser. Att hjälpa någon i nöd är enligt Kant inte nödvändigtvis en skyldighet men en social reglering (inte hos oss) vars uppgift är att skapa harmoni och ömsesidighet i ett samhälle.²²

---

²⁰ Judith .Shklar, "Legalism", Harvard University Press 1986

²¹ Judith N.Shklar, "Legalism", Harvard University Press 1986

²² T.J.Rivers, "Law and the limits of freedom", Principium Book Publishers 1984

1.7 Debatten om rättsliggörandet

Som sagt innebär rättsliggörandet att den ursprungliga konflikten ges en ny karaktär genom att den ombildas till en konflikt av juridisk art. Konflikter mellan människor är personliga, moraliska eller politiska. Ofta är de omfattande och sammansatta. När mänskliga konflikter rättsliggörs, så begränsas de till det som är juridiskt relevant och inget mer. Annat i konflikten, och som kan vara mycket viktigt i praktiken, anses irrelevant. Man kan fråga sig om rättsliggörandet i denna betydelse är något bra eller dåligt. Det beror säkerligen på vilken typ av konflikt det gäller och framför allt vilka intressen man har. Förr var den individuella rörelsefriheten betydligt större och endast ett fåtal gärningstyper straffbelagda. Man tog ofta saken i egna händer och detta ledde ofta till förlikning.(vedergällningsprincip) Senare blev det åklagarens uppgift att i första hand tillvarata målsägandenas intressen. Genom kyrkan och kristendomen kom *försoningstanken* in i bilden. Synden eller skulden behövde sonas med ett straff. (försoningsprincip)²³ Det följer en tid med enormt stränga straff som strävade efter omedelbar avskräckning. ²⁴ Det är också nu som ideologin börjar präglaglagstiftningen, det var *innehållet*, inte straffet som skulle motverka brott. Lagen skulle verka som ett "psykologiskt tvång" och förutsägbarhet var ett måste. Man kan se två utvecklingstendenser i Norden under det senaste halvsekle och de går båda i samma riktning. Först ändrades inställningen till *försök* som med tiden blev straffbart. Något senare började man alltmer utforma brottsbeskrivningarna så att brott förelåg när *fara* uppkommit för det skyddade intresset.

Det har med tiden tillkommit fler och fler brott men påföljdsområdet har också blivit lindrigare vad gäller straffen. Frågan kan ställas om inte de olika reformerna som har genomförts, tillsammans har skapat den situation vi befinner oss i idag. Kontrollen har av förklarliga skäl förskjutits men det har även blivit en klyfta mellan de som har tillgång till kontrollstyrandet och oss andra. Gemene man står utanför systemet och har ingen naturlig plats längre för att påverka andras beteende. Alla vet vilka som i praktiken är viktiga förebilder i samhället. Föräldrar, skolpersonal, fritidsledare m.fl. Samtidigt talar man mer och mer om problemet att vi lägger över vårt ansvar på andra. Ansvaret för våra barn och andra har hamnat i en gråzon och alla förväntar sig att samhället har det övergripande ansvaret för att slutresultatet blir positivt.

Det finns tack och lov en massa frivilliga föreningar och privatpersoner som

---

²³ Jmf. "Den klassiska skolan"

²⁴ *Heckscher* m.fl., "Den första stenen", Tidens förlag 1975

arbetar i ett ideellt syfte med en mängd samhällsproblem. Just nu pågår dock en debatt där dessa ifrågasätter sin roll i förhållande till det offentliga ansvaret. De vill gärna hjälpa till men ramarna för verksamheten känns vaga och för de som söker deras hjälp kan det bli förvirrande vilka regler som gäller. Inom vården finns det massor med exempel och ser man till dem som har blivit utsatta för våld så är det inte längre självklart att söka hjälpen inom rättssystemet. Man vänder sig istället till olika kvinnojourer, Frälsningsarmén o.dyl. Dessa hjälpfunktioner är så väl integrerade i systemet idag att en privatperson kan tro att de ingår som en del av det offentliga systemet. En svårare fråga är vad som skulle hända om dessa ideella funktioner försvann. Bristerna i vårt samhälle vad gäller den sociala kontrollen som staten egentligen är ansvarig för skulle bli desto tydligare.

Vanligen leder trycket från omgivningen lyckligtvis till att individen tillägnar sig de tänkesätt och värderingar som är önskvärda för livet i samhället. Somliga anpassar sig tyvärr inte utan blir istället samhällets missanpassade.

När man tittar på dessas betydelse för brottsligheten i vårt samhälle och granskar samhällsförhållandena i Sverige, ser man tydligt att stora förändringar har ägt rum. Det är inte alltför länge sedan som vi levde till stor del isolerat eller i små samhällen. Alla kände alla och de som utförde brott blev föremål för ett mycket kännbart ogillande. Redan som små lärde vi oss Guds tio bud och familjesamhörigheten var stark och satte sin prägel på uppfostran. Det var inte lätt att bli frestad till att begå brott. I alla dessa hänseenden är det idag annorlunda, och så sent som under de senaste decennierna har förhållandena förändrats avsevärt. Den kanske tydligaste olikheten rör bosättningsförhållandena. Allmänt anses familjebanden ha blivit svagare. Den ökade fritiden gör att frestelserna har ökat, dessutom ingår alkoholförtäring som en vanlig fritidssyssla. Sist, men inte minst, har mängden av åtråvärda saker ökat.

Staten gör mycket mer än lagstiftar och mycket har ingenting med lagen att göra men berör på andra sätt den sociala kontrollen. I vissa fall tror jag att staten motarbetar sig själv på detta sätt genom att till varje pris undandra den sociala kontrollen från lagen.

2 . Straffansvaret i fransk rätt

2.1 Historik

Den franska strafflagen, le Code pénal, som trädde i kraft 1810, inspirerades starkt av den kända deklARATIONEN om mänskliga rättigheter från 1789. I den franska revolutionens valspråk *frihet, jämlikhet* och *broderskap* var det friheten och individualismen som ställdes främst. Strafflagen inskränkte sig därför till att straffbelägga aktiva handlingar som stred mot den allmänna ordningen eller riskerade att skada människor eller egendom. Den straffbelade däremot inte passivitet, med undantag för ett antal brott som innebar vägran att utföra en påbjuden handling. Således straffades varken den som underlät att hindra ett brott eller den som avhöll sig från att hjälpa en person i fara eller i nöd.

Kring sekelskiftet medförde domslut, som starkt upprörde allmänheten och skapade opinion, att lagstiftaren ingrep genom att utvidga vissa brott som tidigare krävt ett positivt handlande, för att däri inbegripa även underlåtenhet. Utvecklingen av den allmänna uppfattningen *mot individualism* och de nya kraven på mänsklig solidaritet och broderskap tillät inte längre att det var möjligt att närvara vid brott utan skyldighet att ingripa för att hjälpa offren. Det ansågs nödvändigt att gå ett steg längre än man gjort tidigare och nu även bestraffa underlåtenhet.²⁵ Det fanns i fransk rätt en närhet mellan moral och straff, som idag är mer separat. Moralen har den perfekta individen som mål, medan straffrätten är mer utilitaristisk och söker social frid.²⁶ Dessa olika mål har alltså inte hindrat en lagstiftning att komma till stånd i Frankrike.

Båda områdena överlappar varandra i praktiken och rätten är stundom vidare, stundom snävare än moralen. Moralen man har gentemot sig själv, det vi kallar samvete, liksom den religiösa moralen, har sedan länge stått utanför lagen. Det är *den sociala moralen*, relationen med människor emellan, som lagen kan reglera. Regleringen var dock minimal och rörde skyldigheter som är fundamentala, som t.ex. att inte döda eller stjäla. Området har ökat och att hjälpa någon i nöd är ett exempel på detta. Det är dock detta brott som ställt till med mest problem vid tillämpningen, inte minst vad gäller läkares roll att hjälpa. Det speciella med brottet är ju att det inte krävs någon handling eller resultat utan *underlåtenheten i sig* är själva brottet. *Brotten ses som ett hot mot samhällets grundläggande värderingar* och legalitetsprincipen innebär även ur en psykologisk synvinkel en bärare av lärdom/utbildning och avskräckande funktion.

---

²⁵ För mer ingående läsning i ämnet, se Maria Karlboms examensarbete: "Om straffansvaret i fransk rätt för underlåtenhet att hindra brott och att hjälpa personer i fara", Vt-1995

²⁶ *Droit Pénal Général*, Éditions Cujas 1996

2.2 Lagstiftningen

Under 1900-talets första decennier genomfördes förberedande reformarbeten för att införa ett allmänt underlåtenhetsansvar, men det fanns ännu ingen lagstiftning som gjorde underlåtenhet till ett eget brott. Det dröjde till lagen den 25 oktober 1941 tills man skulle se detta begrepp inta en egen plats i rättsordningen. Lagen förpliktade medborgarna att anmäla och hindra brott och förberedelser till brott mot människor, samt att hjälpa människor i nöd.

Efter andra världskrigets slut trädde, den 25 juni 1945, en förordning i kraft som upphävde 1941 års lag. Den nya förordningen straffbelade även fortsättningsvis underlåtenhet samt lade till ett nytt brott.²⁷

När 1945 års förordning upphävde 1941 års lag behölls huvudprinciperna. Den nya förordningen både inskränkte och utvidgade dock skyldigheten att komma en person som befinner sig i fara till undsättning. Tidigare hade detta fordrats under förutsättning att det kunnat ske utan risk för undsättaren eller dennes *närstående*. 1945 års förordning utvidgade begreppet risk till att omfatta *alla tredje män*. Vidare krävde 1941 års lag *fara för allvarlig kroppsskada*, medan det numera räcker med att någon befinner sig i *fara*. Den äldre lagen föreskrev endast ett *personligt agerande*. Den nya däremot fordrar även en skyldighet att *tillkalla hjälp*, vilket avsevärt utvidgar tillämpningsområdet. Slutligen straffbelade 1941 års lag endast underlåtenhet att hindra brott med ett straffvärde om minst ett år. Nu gäller den skyldigheten alla grova brott samt även mindre grova brott mot någons kroppsliga integritet. Före år 1941 förelåg endast en rent moralisk skyldighet att hjälpa en person som befann sig i nöd, och underlåtenhet beivrades varken straff- eller civilrättsligt. I och med 1941 års lag ersattes den individuella friheten av mänsklig solidaritet vilket tog sig uttryck i dessa nya brott med vilka följer såväl straffrättsligt som civilrättsligt ansvar. Det kollektiva medvetandet och den mänskliga solidariteten har successivt övertagit den individualistiska uppfattningen om frihet från påbudet agerande.

Genom att ålägga individen såsom medlem av samhället en skyldighet att hindra brott och att hjälpa personer i nöd är det möjligt att underlätta för myndigheterna samt att på ett effektivt sätt bidra till den allmänna ordningen och säkerheten.²⁸ Man motiverade kriminaliseringen på så sätt att en person som har haft möjlighet att hjälpa någon i nöd och som frivilligt avstått från att göra detta, har dock fattat ett beslut som är att jämställa med en positiv handling. Alla har ett frivilligt val och man beslutar sig för att handla eller inte.

---

²⁷ Code pénal art. 62 och 63. 223-6,al,C.P.

²⁸ Ibid

2.2.1 Lagens funktion

Många i Frankrike ställde sig till en början kritiska till införandet av underlåtenhetsbrott. Ett av skälen till detta var brottens ursprung, d.v.s. att de infördes av Vichyregimen under inflytande av den tyska ockupationsmakten för att bekämpa motståndsrörelsen under andra världskriget. Åsikten att gällande rätt måste spegla den allmänna rättsuppfattningen tog dock överhanden. Denna sade att man ville ha en mer solidarisk inställning och att vikten av individualism inte fick stå i vägen för detta.

Lagen har en utbildande och avskräckande funktion (allmänprevention) därför att den ses som en spegling av de samhälleliga värderingarna, nationens moraliska institution. Lagens avskräckande funktion påverkar såtillvida individen (individualprevention). Den franske medborgaren har fått lära sig att se lagen som en källa av grundläggande principer vari juridiska och senare legislativa beslut passar in.²⁹

Straffrätten bygger på idén om *personligt ansvar*. Detta har märkts vad gäller det sena inträdet av ett ansvar för juridiska personer, liksom vid fall där barn eller sinnessjuka varit inblandade. Tanken bygger på en moralisk idé om personligt ansvar som kommer från den kanoniska rätten och senare ett liberalt politiskt tänkande.

2.2.2 Begreppet underlåtenhet

Det är självklart vanligare att straffa ett aktivt agerande och underlåtenhet utgör en särskild gren inom straffrätten. (Qui peut et n'empêche pêche. He sins who couldt prevent but fails to do so)³⁰

“Whoever voluntarily abstains from giving assistance to a person in danger is liable to 5 years in prison or a fine of 500.000 F, if they could have done so without risk to themselves or to a third party, either by personal action or by summoning assistance”.³¹ När det krävs att man hjälper till, gäller det att det är en allvarlig situation, en fråga om liv och död, eller allvarlig skada, d.v.s. det krävs omedelbar hjälp. Man måste ha situationens allvar klar för sig och inse att det är av avgörande betydelse att man gör något. Lagen kräver dock inte att man utsätter sig för galna risker. Det handlar alltså om att agera humanit i en situation där ett möjligt agerande efterfrågas, inte att spela hjälte. Det är således inte slarv, misstag o.dyl. som kriminaliseras, utan endast ett *medvetet* beteende. Det som skall bedömas är den omedelbara attityden, det reflexmässiga beteendet inför den uppkomna

²⁹ Principles of French law, Oxford University Press 1998

³⁰ Loysel, Poitiers, 20 nov., 1901, Monnier, DP 1902.2.81, Le Poitevin.

³¹ Code pénal art. 223-6.

situationen, då det krävs ett ingripande .

I mars 1994 trädde en ny fransk strafflag i kraft, le Nouveau Code pénal, oförändrad vad gäller art. 223-6. I och med den nya strafflagens ikraftträdande tillkom två nya brott som har betydelse för skyldigheten att ingripa för att hjälpa personer i fara. Det första brottet finns i art. 223-5 och har följande lydelse: "*Den som frivilligt hindrar framkomsten av hjälp, som är avsedd för att rädda en person som befinner sig i överhängande fara eller att bekämpa ett olyckligt tillbud som innebär en fara för människors säkerhet, döms till sju års fängelse och 700 000 francs i böter.* Det andra brottet finns i art. 223-7 och lyder: "*Den som frivilligt avstår från att vidtaga eller framkalla åtgärder för att bekämpa ett olyckligt tillbud som kan komma att innebära en fara för människors säkerhet döms, om det kunnat ske utan risk för personen själv eller andra, till två års fängelse och 200 000 francs i böter.*"³²

---

³² "Principles of French law", University Press 1998

3 Det svenska systemet

3.1 Bakgrund

Man kan inte tala om det svenska straffrättssystemet utan att nämna Thyrén och Schlyter. Dessa två män är de som varit huvudpersoner i arbetets utveckling under 1900-talet. Den kriminaltekniska utvecklingen i Sverige under 1900-talet kan indelas i *två faser*³³. Den första kännetecknas av att de individualpreventiva tankegångarna kom att läggas till grund för lagstiftningen, den andra utmärks av ett accepterande av behandlingsideologin. Tanken att brottslingen skulle tillrättavisas eller förbättras av straffet är gammalt.

Som redan har nämnts kom de stora förändringarna med industrialiseringen och tätorternas tillkomst. Den anonymitet och främlingskap som uppstod ledde till en social osäkerhet och det är nu som behovet av en ny slags social kontroll framträder. Brottsligheten ökade, dock inte lika kraftigt i Sverige som i andra länder, kanske p.g.a. sociala reformer.³⁴ Vi har redan konstaterat att en del av den ökade brottslingen kan förklaras med att vi har straffbelagt fler gärningar, främst genom specialstrafflagarna. Det finns dock "gamla" brott som t.ex. tillgreppsbroten som även dem ökat. Detta går bara att förklara med de ändrade samhällsförhållandena som skett.³⁵ Allt detta talar för, åter igen, att det inte är orsak och verkan mellan brott och straff som kommer att lösa dessa problem utan man måste se det som ett symptom på en *kris i den sociala kontrollen*.

3.2 Den svenska kriminalpolitiken

Gränserna för kriminalpolitiken är angivna i regeringsformen (RF). Dels i fråga om regleringen av ingrepp i *medborgerliga rättigheter* (RF 2 kap), dels beträffande utfärdandet av *lagar* och andra *föreskrifter* (RF 8 kap), dels avseende *rättskipningen* och *förvaltningen* (RF 11 kap), samt *kontrollmakten* (RF 12 kap). Innanför dessa gränser finns det rikligt utrymme för inskränkningar eller utvidgningar av det straffbara området. Kriminalpolitiken är blott en väg att genomföra kontrollpolitik.

Det finns flera metoder genom vilka myndigheterna i samhället, däribland de lagstiftande myndigheterna, kan påverka samhällsmedlemmarnas handlingssätt och därigenom mer eller mindre dirigera detta. Att stadga straff för en handling eller underlåtenhet är ett medel som står de lagstiftande myndigheterna till buds för att förmå människor att avhålla sig från ett visst handlingssätt, respektive att handla på ett visst sätt.

³³ *Heckscher* m.fl., "Den första stenen".

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Se bl.a. kap. 3.9.

Samhällsinskränkningen i andra former kan vara lika kännbara för den enskilde och lika effektiva för samhället. Det är därför angeläget, att *politikerna* oavlatligt ställer sig frågan, vilka medel som skall begagnas för att uppnå eller åtminstone nå ett beslutat mål. Eftersom kriminalisering innebär ett hot mot lagöverträdaren om att utsättas för ett uppsåtligt, av samhället tillfogat lidande med anledning av brottet, finns det anledning att framhålla kriminaliseringens *symbolfunktion*. Genom att i strafflagen knyta samman *brott* och *straff* visas, att gärningen är *socialt förkastlig* och att förövaren därför har anledning att frukta samhällets *repressalier*.³⁶ På så sätt utpekas även förövaren genom sin gärning. Samhällets etiska dom drabbar sålunda ytterst lagöverträdaren. Risken med en alltför stor politisering av straffrätten kan vara att det finns färre experter inblandade, istället bygger besluten på mer eller mindre personliga, ideologiska åsikter som man vill vinna röster på.

Straffrätten har sett olika ut under olika tider som vi kan se när vi studerar rättshistorien. I Sverige blev BrB kritiserad nästan från dess början år 1965 och behandlingstankarna började redan få fäste. Reaktionerna mot detta sätt att tänka har sedan tagit över till förmån för strängare metoder, för att på 1990- talet åter igen uppvisa ett motstånd mot hårdare tag inom straffrätten. Man ansåg att det fanns en oreflekterad tilltro till straffrättsliga åtgärder som ett effektivt medel för att minska brottsligheten. Idag ser man att politikerna propagerar ganska starkt för hårdare tag ännu en gång. Att pendla fram och tillbaka med olika övertygelser vad gäller straffets betydelse som styr lär inte leda oss till en långsiktig lösning.

Kan man då ange vilka de handlingar är som de lagstiftande myndigheterna bör strafflägga? Självfallet kan man resonera i den frågan, argumentera med skäl och motskäl och framställa önskemål. Det är dock inte en kunskapsfråga där det finns ett rätt svar på vad som utgör ett brott och vad som bör straffbeläggas. Det svaret måste de lagstiftande myndigheterna komma fram till. Motiven för besluten kan vara mer eller mindre goda, men det måste ytterst bero av värderingar och kan inte besvaras enbart genom iakttagelser och eftertanke. Detta ter sig helt naturligt, om man betänker att straffrättskipningen är en metod att förmå samhällsmedlemmarna att förhålla sig på önskvärd sätt.³⁷ Den omfattning i vilken kriminalisering skett är i hög grad beroende av förhållandena i samhället, inte minst de kulturella.

Man kan finna tre steg i beslutsprocessen om kriminalisering;³⁸

1. Bestämmande av intresset som skall skyddas.
2. Bestämmandet av gärningen som skadar eller hotar detta, d.v.s. kravet på gärningens skadlighet och förkastlighet och därtill ett uteslutande av andra alternativa styrningsmedel.
3. Fastställande av gärningens straffvärde.

Risken med att kriminalisera för mycket är bl.a. att lagens trovärdighet

---

³⁶ "Straffansvarets gränser", Betänkande av straffansvarsutredningen, SOU 1996:185.

³⁷ Det duger som motiv i den franska lagstiftningen.

³⁸ *Suzanne Wennberg*, "Introduktion till straffrätten", Juristförlaget 1993.

urholkas. Blir för många gärningar straffbelagda riskerar det att fler och fler faktiskt bryter mot lagen, lagen kanske kräver för mycket av människan. Samtidigt kräver förtroendet för staten att den kan leva upp till de åtgärder som krävs när lagen faktiskt bryts och att straffets avskräckande verkan bibehålls. Det finns m.a.o. en del som talar för avkriminalisering men samtidigt kräver detta ett nytt sätt att hantera problemen.

3.2.1 Brottsbegreppets uppbyggnad

Enligt BrB 1:1 är *brott* en gärning för vilken stadgas straff som nedan sägs. Denna hänvisning avser BrB 1:3, i vilken anges, att påföljderna för brott är dels straff, dels andra påföljder. Det väsentliga i detta sammanhang är, att *brott* skiljer sig från andra gärningar, för vilka rättsordningen föreskriver sanktioner, därigenom att *straff* föreskrivs som påföljd för dess begående. Brott är i svensk rätt alltid ett *yttre handlande*, som antingen består i en viss yttre handling eller i en underlåtenhet att företa viss yttre handling. Man inskrider alltså inte med straff mot någons tankar, beslut eller åsikter så länge inte dessa manifesteras i ett yttre handlande av något slag. Dock kan *försök* till brott i vissa fall vara brottsligt endast p.g.a. uppsåt eller avsikt att begå brottet i fråga. Tilläggas bör också att en *effekt* krävs stundom förutom den yttre handlingen för att brott skall anses begånget.³⁹

3.2.2 Straffvärde

Tycker man att samhället gör rätt i att uttrycka socialt ogillande genom straff eller hot om straff bör man göra klart för sig varför och i vilken utsträckning man vill straffbelägga vissa gärningstyper. Det är två saker att ta hänsyn till. Den ena frågan gäller gärningstypen, den andra lagöverträdarens brott i det enskilda fallet.

För att en gärningstyp skall kriminaliseras måste den bedömas ha materiellt straffvärde. Sådana överväganden bygger på argument av olika slag:

1. den bör göras till föremål för socialt ogillande,
2. det sociala ogillandet bör markeras genom hot om straff,
3. straffhotet skall vara effektivt åtminstone i den meningen att det kan föranleda ingripanden i önskad omfattning,
4. straffet skall kunna upplevas som rättvist.

Måttet av socialt ogillande av brottsliga gärningar kommer till uttryck i de *straffskalor*, som är anknutna till brottsbeskrivningarna.⁴⁰

3.2.3 Nykriminalisering

Sedan tillkomsten av BrB har det sällan förekommit att tillämpningsområdet

³⁹ Agge, Thornstedt, "Straffrättens allmänna del".

⁴⁰ Alvar, Nelson, "Kriminalpolitik och ingripanden vid brott".

för ett stadgande har ansetts vara alltför begränsat, och bara i få fall har man ansett sig behöva införa helt nya brottsstadganden. *Utvidgningar* av det straffbara området har bl.a. skett i fråga om dobbleri genom medverkan och djurplågeri.

Nya stadganden har tillkommit bl.a. i fråga om olovlig avlyssning, kapning av luftfartyg och luftfartssabotage, miljöbrott och vållande till miljöförstöring, samt falskt larm och missbruk av larmanordning. Förutom nykriminalisering har det tillkommit en del förnyad och skärpt strafflagstiftning efter tillkomsten av BrB.

Jag har ovan visat på att kriminalpolitiken är en samhällelig verksamhet som grundas på politiska beslut. Det underlag som föreligger för detta beslutsfattande går att finna på många nivåer, bl.a.;

1. de politiska partierna,
2. de fackliga organisationerna,
3. de ideella organisationerna,
4. den offentliga utredningsverksamheten,
5. universitet och högskolor,
6. massmedia.⁴¹

3.3 Allmänt om underlåtenhet

De äkta underlåtenhetsbrotten är inte av intresse här eftersom de beskrivs direkt i lagtexten och sålunda inte stöter på några större svårigheter i praxis. Lagstiftaren har i syfte att framkalla ett visst positivt handlande kriminaliserat en underlåtenhet att företaga denna handling.

De oäkta däremot föreligger i det fall någon genom sin underlåtenhet framkallar en viss, i lagen kriminaliserad effekt. Det är alltså ett slags motsvarighet till effektdelikten, bara med den skillnaden att effekten framkallats inte av gärningsmannens positiva handlande utan av dennes passivitet. De oäkta underlåtenhetsbrotten är till skillnad från de äkta inte direkt beskrivna i lagtexten. Det lagen beskriver är ett positivt handlande som framkallar en viss effekt, och sedan ankommer det på doktrin och praxis att avgöra, om en underlåtenhet som framkallat samma effekt också är straffbar.

3.3.1 Rättspliktslära

Vi kommer nu till något av det jag finner logiskt **om** man skall ha det system vi har idag, och som kanske talar för att det skulle vara omöjligt att lagstifta om något som egentligen är en moralisk fråga. Jag syftar på de uttalanden som säger att det vore orimligt att utkräva straffansvar i alla de fall, då en persons underlåtenhet framstår som orsak till uppkomsten av en

---

⁴¹ *Ekbom* m.fl., "Människan, brottet, följderna", Natur och Kultur 1996.

brottslig effekt. Man måste begränsa straffansvaret till sådana fall där det förefaller vara kriminalpolitiskt motiverat att straffa. Det är här rättspliktsläran kommer in på så sätt att *oäkta underlåtenhetsbrott* anses böra bestraffas endast i de fall, då den som förhållit sig passiv haft en *rättslig plikt* att handla.⁴²

I doktrinen har uppställts ett antal typsituationer, i vilka en rättslig plikt att handla anses föreligga och där följaktligen en underlåtenhet att handla kan bli straffbar. En sådan rättslig plikt kan först och främst grunda sig på *lag och författning*, varmed brukar likställas *myndighets befallning*. En handlingsplikt kan också grundas på *avtal*. Slutligen brukar man anse att ett *föregående farligt handlande*, även om det inte i sig är straffbart, kan grundlägga en handlingsplikt.⁴³ Det som går att utläsa i lagen är följande: I allmänhet föreligger det inte någon skyldighet för människor att ingripa för att förhindra eller avslöja andras brott. Beträffande vissa mycket grova brott, mord, dråp, grov misshandel m.fl., kan man straffas för själva *underlåtenheten att avslöja brottet*, om det varit möjligt att ingripa. Av föräldrar kräver man mer. De är skyldiga att ingripa för att förhindra att deras barn begår brott, om det är möjligt för dem utan anmälan till polisen eller annan myndighet. I annat fall kan de straffas för *underlåtenhet att hindra brottet*, BrB 23:6 st.2. Så långt så väl, men däremot föreligger det i svensk rätt ingen skyldighet för envar att söka rädda en människa i nöd och det är detta jag ställer mig frågande till. Som jag tidigare nämnt så kommer jag inte att gå djupare in på de fall som rör sig om brott, eller på annat sätt redan är reglerade i lag eller mer eller mindre hanterbart med hjälp av praxis. Vad jag vill fokusera på är de fall som vi har hänvisat till den mänskliga moralen och där lagstiftning anses inskränka den personliga integriteten.

Att Frankrike som från början gav oss detta tankesätt, nu anser att det går att kombinera en strafflagstiftning vid underlåtenhet att hjälpa någon i nöd och samtidigt värna om personens självbestämmanderätt, och vi ser det som en praktisk omöjlighet är för mig en gåta.

Andrew Ashworth varnar för en politisering av straffrätten och sanktionspolitiken och varnar även för medias roll i detta.⁴⁴ Att skapa en ny brottstyp för att agera mot antisocialt beteende är med andra ord inte populärt. Vi har säkert för många lagar och det optimala skulle vara att kunna lösa vissa problem med andra metoder. Jag anser dock att de lagar som vi skall ha kan spegla en grundmoral som de flesta människor kan ställa sig bakom. Det behöver inte betyda att man använder lagen som ett bekvämt redskap för att lösa alla samhällsproblem, den skall fortfarande generellt vara reserverad för mer allvarliga missgärningar. Man borde dock ha lärt sig vid det här laget att trots all frustration och välvilja att göra något bra, så är lösningen inte strängare straff. Man måste hitta andra verktyg för att minska brottsligheten. Vi måste dock också se att vi har gått vidare sedan industrialiseringen och alla de förändringar som blivit gjorda med tanke på

---

⁴² ”Straffansvarets gränser”, Betänkande av straffansvarsutredningen, SOU:185.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Dag Victor (red), ”Varning för straff”, Norstedts Juridik 1995.

industrisamhället kanske inte är tillräckliga eller riktiga i det informationsamhälle som vi lever i idag. Det samhälle som vi har idag kräver snarare nya krav på kvalitet och i denna ingår att återskapa förlorad moral och normer för alla dem som faktiskt inte fått tillgång till detta. Det är av självklara skäl svårt att visa på effekterna av allmänprevention, om det finns några. Vad man kan se är att lagens hot fungerar bättre vid vissa brott än andra. Jag tror som sagt att kontrollen som den nära omgivningen skapar gör mer för människors beteende än vad lagen gör. Det kräver dock att omgivningen delar samma moraluppfattning och framför allt att den utövas. Man har t.ex. sett att uppfattningen att stöld är fel delas av de flesta oavsett lag, medan rattfylla i vissa grupper ses som mindre klandervärd. Detta trots att intresset man vill skydda i detta fall borde vara mer skyddsvärd. Det är vid sådana tillfällen lagen måste förstärka skyddet vid sidan av vår egen moral. Man kan då fråga sig om mitt exempel om nödlidande går att jämföra. Tanken på den ekonomiska drivkraften i exemplet med rattfylla jämfört med engagemang i en nödsituation utanför brottsområdet blir uppenbar.

Allmänpreventionen anses kunna komma i konflikt med moralen på två olika sätt: För det första kan det tyckas omoraliskt att utnyttja en människa för att påverka andra. För det andra kan man tycka att det budskap som utgår från straffdomstolarna när de dömer är oriktigt, eftersom det kommer att fästa uppmärksamheten på de små problemen i samhället istället för de stora.⁴⁵

Jag har svårt att följa med i detta resonemang eftersom jag tycker att man skall reagera tidigt, innan problemen är för svåra att hantera. Jag håller däremot med om att detta inte skall ske genom domstolen då det kan hota den förutsägbarhet som måste finnas. Om lagen är tydlig ligger inte problemet på den nivån, däremot kan domstolen statuera exempel i påföljden som en allmänpreventiv åtgärd när ett problem uppmärksammas i media etc.

3.4 Straffets funktion

Frågan varför man straffar har dryftats av rättsfilosofer och jurister alltsedan antiken. Genom att ställa upp olika straffteorier har man försökt att ge ett svar men ingen teori har varit oemotsagd. I det följande presenteras en summarisk redogörelse för de straffteorier och straffrättsskolor som övat inflytande på svensk rätt under olika stadier av dess utveckling.

Man brukar skilja mellan *absoluta* och *relativa* straffteorier.⁴⁶

Utmärkande för de absoluta teorierna är att straffet är en *nödvändig följd* av att ett brott har begåtts. Något syfte därutöver, t.ex. att förhindra brott i framtiden, har straffet inte. Den vanligaste av de absoluta teorierna är *vedergällningsteorin*. Enligt den skall straffet vara en rättvis vedergällning

---

⁴⁵ *Heckscher* m.fl., ”Den första stenen”, Tidens förlag 1975

⁴⁶ *Agge, Thornstedt*, ”Straffrättens allmänna del”

för det begångna brottet. I dagens Sverige finns det knappast någon lagstiftare eller straffrättsteoretiker som har denna uppfattning. Däremot är det säkert många människors inställning till brott och straff. I motsats till de absoluta teorierna står de relativa som är de aktuella för detta ämne. De uppfattar straffet som ett medel för ett *socialt ändamål*, nämligen att bekämpa och förhindra brottsligheten. De kan därför också betecknas såsom *preventionsteorier*. Dessa teorier brukar i sin tur delas in i två grupper, de *allmän- eller generalpreventiva och de individual- eller specialpreventiva*. De allmänpreventiva tar sikte på straffets inverkan på den allmänna laglydnaden. De är, som tidigare nämnts, inriktade på frågan hur man genom straffet skall förhindra medborgarna från att begå brott. På 1800-talet uppställdes en teori som gick ut på att det inte var själva straffet utan det i lagen uttalade straffhotet som verkade avskräckande. Det utövade ett slags psykologiskt tvång på medborgarna. Som en vidare utveckling av denna lära framstår i viss mån en straffteori, som fått sin speciella utformning i Sverige, nämligen *moralbildningsteorin*. Den utformades på sin tid framför allt av professorerna Vilhelm Lundstedt och Karl Olivecrona.⁴⁷

3.4.1 Individualpreventiva riktningar

De individualpreventiva teorierna kan delas in i tre huvudgrupper, nämligen *avskräckningsteorier, förbättringsteorier och oskadliggörandeteorier*.⁴⁸ Under dessa huvudgrupper rymms en mångfald olika teorier. Vad gäller avskräckningsteorin så skiljer den sig från sin allmänpreventiva motsvarighet endast genom att den tar sikte på avskräckandet av den enskilde potentielle brottslingen. Bakom det i svensk rätt så vanliga bötesstraffet torde endast ligga avskräckning i dess såväl allmänna som individualpreventiva form. Förbättringsteorin bygger på tanken att den brottslige genom uppfostran, olika slag av behandling eller på annat sätt skulle kunna förmås att i fortsättningen avhålla sig från brott. Tanken att straffets syfte skulle vara att förbättra den dömda är gammal. Denna förbättringstanke ligger bakom den i svensk kriminalpolitik hyllade och i samband med införandet av BrB antagna värdeideologin. Denna ideologi har emellertid kritiserats kraftigt under senare tid. Det finns idag en strömning, man talar om nyklassicism - som väckt till liv många av de allmänpreventiva tankegångarna där legalitet, rättvisa, proportionalitet mellan brott och straff samt förutsebarhet i fråga om straffet har blivit viktiga ledstjärnor för reformarbetet. Oskadliggörandeteorin går ut på att de brottslingar, som inte genom avskräckning eller förbättring kan hindras från en fortsatt brottslig verksamhet, på något sätt skall hejdas i denna verksamhet. Dödsstraffet är det yttersta medlet för ett sådant oskadliggörande men det ser de flesta som otänkbart i vårt samhälle. Däremot diskuteras inkapacitering av farliga återfallsförbrytare, något som skulle kunna innebära mycket lång tids inlåsning. Inte heller en sådan påföljdsform har hittills haft kriminalpolitiskt gehör. Den påföljd i BrB:s

---

⁴⁷ *Ekbom* m.fl., "Människan, brottet, följderna", Natur och Kultur 1996.

⁴⁸ *Ibid.*

påföljdssystem, som bars upp av oskadliggörandet teorin, var det numera upphävda tidsbestämda frihetsberövandet, internering.

3.4.2 Allmänpreventiva riktningar

De relativa straffteorierna har, som ovan omtalats, det gemensamt att de anser att straffrättens mål är att *förebygga* brottslighet. De skiljer sig däremot åt, då det gäller att ange på vilket sätt detta ändamål skall uppnås.

Somliga teorier lägger avgörande vikt vid straffrättens *allmänpreventiva* uppgifter. Det gäller att avhålla medborgarna i gemen, inte bara den brottslige själv från lagstridiga handlingar. Denna strävan spelar en stor roll i all straffrättslig lagstiftning och rättstillämpning. Däremot har de teoretiska uppfattningarna skiftat om den närmare innebörden av de allmänpreventiva verkningarna av straffet och om vägarna att nå största möjliga effekt på den allmänna laglydnaden. En av de mest berömda företrädarna för äldre straffrättsvetenskap, Anselm von Feuerbach, är värd att nämna i sammanhanget. Han utformade efter de kontinentala upplysningsfilosofernas uppfattning om straffets allmänpreventiva funktion, en genomtänkt allmänpreventionsteori. Straffets avskräckande verkan beror enligt denna uppfattning inte på straffets verkställande utan på det *psykologiska tvång* som lagens straffhot utövar på individerna. Denna lära var under 1800-talets förra hälft tongivande inom doktrinen och påverkade säkerligen lagstiftningen i åtskilliga stater. Den spelar alltså en stor roll i kriminalpolitiken. Under 1900-talet har en annan uppfattning om allmänpreventionen gjort sig gällande särskilt i svensk doktrin, där den närmare utvecklats av representanter för den s.k. Uppsalaskolan inom rättsfilosofin.⁴⁹ I betraktande av den begränsade räckvidd straffhotets avskräckande verkan måste anses ha, särskilt med hänsyn till snävheten av den personkrets för vilken straffhotet fungerar som ett medvetet brottsdämpande motiv, har denna variant av allmänpreventionsteorin istället skjutit i förgrunden det *moralbildande* eller *moralförstärkande* inflytande som straffrättens upprätthållande i rättslivet måste antas utöva på det allmänna föreställningssättet, och därmed på de enskilda individerna.

Enligt ifrågavarande allmänpreventionsteori spelar strafflagen och det enligt strafflagen utkrävda straffet en betydelsefull roll när det gäller att skapa och underhålla *moraliska och sociala värderingar* beträffande olika *mänskliga handlingssätt*. Genom detta påverkas enligt denna teori medborgarnas uppfattning om vad som är rätt och orätt. För att dessa moralbildande krafter skall kunna verka, förutsätts enligt teorin dock, inte bara att straffet ger uttryck för samhällets ogillande av brottet utan även att det uppfattas som rättvist, d.v.s. står i proportion till brottets svårighetsgrad.⁵⁰

Alla är ense om att det är viktigt att moralen i samhället är god, och det är

⁴⁹ T.ex. Vilhelm Lundstedt (1882-1955).

⁵⁰ Agge, *Thornstedt*, "Straffrättens allmänna del".

önskvärt att samhällsmedlemmarna anser brott moraliskt förkastliga. Det är också mycket sannolikt att de lagstiftande myndigheterna, genom att straffbelägga vissa slags handlingar och därmed föranleda straffrättsliga ingripanden mot dem som begår dessa, bidrar till att människor betraktar sådana handlingar som moraliskt förkastliga. Några konkreta lagstiftningsprogram har inte tillkommit genom moralbildningsteorierna. Det är främst en rättsfilosofisk teori men inte desto mindre intressant för ämnet i denna uppsats.⁵¹

Att bränt barn skyr elden är inte något nytt. Christie menar dock att det finns en skillnad mellan den privata påverkan och den påverkan straffet i offentliga sammanhang är menat att göra.⁵² Dels är det offentliga straffet inte något som inträder direkt som en reaktion på brottet, utan kommer långt senare. Väsentligt är också det faktum att den som straffar inte är någon vi känner, och kan därför inte påverka oss i rätt riktning. Framför allt så anser Christie att vi inte lär oss av andras misstag, d.v.s. vi blir inte skrämde av straffets eventuella utövande på någon annan, förutom om det är extremt. Att straffskipningen verkligen har en allmänpreventiv effekt är uppenbart, även om den är mer eller mindre stark vid olika slags brott och att olika slags människor är mer eller mindre mottagliga för effekten. Flertalet människor har nog sådan moral, att de i de flesta fall inte skulle vilja stjäla även om det inte hade varit straffbart. Men det är sannolikt att denna moraluppfattning till viss del uppstått och underhållits just p.g.a. att stöld sedan urminnes tider har bestraffats.

Det är också otvivelaktigt att det finns många människor som inte har starka moraliska hämningar mot att stjäla, och de mest moraliska personer kan i vissa situationer känna sig frestade att begå stöld. När det gäller ett så mycket allvarigare brott som mord gäller detta säkert i ännu större grad, att människor avhåller sig från detta oberoende av risken för straff, därmed inte sagt att straffhotet är utan betydelse. Hur stor mottaglighet människan har för straffrättskipningens allmänpreventiva verkan är alltså växlande. Hur sträng lagen än är kan den inte ensam hindra att brott utförs i stor omfattning, förutsatt att de som vill begå brott kan räkna med att undgå upptäckt.

Man kan aldrig veta med säkerhet vad som behövs för att förebygga brott. En strängare lagstiftning kan eventuellt leda till en minskning av brottsligheten, men inte dess försvinnande. Därmed ställs man inför samma avvägning som vanligt, nämligen om den minskning av brottsligheten som *eventuellt* uppnås, är värd det ökade lidande som skärpningen medför för dem som trots denna skärpning begår brott, och för deras anhöriga. Att man inte skall lagstifta enbart av moraliska skäl är något jag har läst flera gånger. Jag har svårt att få en klarhet i detta. Vi efterfrågar ett visst straffvärde i en handling för att kunna kalla denna ett brott. Dels vill vi straffa den enskilde som har utfört brottet, dels avskräcka andra från att begå detsamma. Att vi

---

⁵¹ *Strahl*, "Den svenska kriminalpolitiken".

⁵² *Dag Victor* (red), "Varning för straff", Norstedts Juridik 1995.

anser vissa handlingar vara förkastliga beror väl i grunden på att de strider mot vår moral? Det kan inte alltid krävas att det *dessutom* föreligger ett praktiskt behov av lagstiftningen. Att moralen ingår i resonemanget är på sätt och vis en nödvändighet med tanke på den växelverkan mellan lagen och människors uppfattningar som anses vara en förutsättning för en god lagstiftning.

Klaus Mäkelä föreslår ett mer raffinerat tillvägagångssätt vad gäller den straffande verksamheten.⁵³ Han är en av nyckelpersonerna bakom förslaget till en ny strafflag i Finland och hans huvudargument är att straffsystemet med hjälp av allmänpreventionen kan bidra till att skapa en slags rangordning av värdena i samhället. Denna tanke har ofta brukats som ett argument för att ju allvarligare handlingen är, ju strängare straff bör den skyldige åläggas.⁵⁴

Således handlar det inte bara om att kontrollera förbrytelser utan att ge en *offentlig prioritet till värden* som kräver särskilt skydd i strafflagen. Denna tanke om en prioriteringslista över värdena skapar ett vidare perspektiv vad gäller uppgiften att straffa någon. De flesta mördare mördar ju bara en gång, så straffet handlar mindre om att förhindra fler mord, än om att framhäva det förkastliga med att begå mord.⁵⁵

3.4.3 Moralbildningsteorin

Enligt moralbildningsteorin har strafflagen och straffrättskipningen ett moralbildande och moralförstärkande inflytande på medborgarna.

Tankegångarna är att strafflagen genom att kriminalisera vissa typer av gärningar stämplar dessa som förkastliga ur samhällets synpunkt. Detta återverkar sedan på medborgarnas rättsuppfattning och framkallar hos dem en känsla av plikt, ett behov av att leva i enlighet med lagens bud.

Medborgarna påverkas emellertid även indirekt av strafflagen och straffrättskipningen på så sätt att den hos medborgarna skapar en ogillande inställning till brott och brottslighet som verkar tillbakahållande på den potentiella brottslingen. Trycket från omgivningen har på honom både en avskräckande och en moralbildande effekt. För att straffrättskipningen skall kunna ha en moralbildande verkan måste enligt moralbildningsteorins företrädare straffen för allmänheten framstå som rättvisa, d.v.s. de måste stå i en som rättvis uppfattad proportion till brottet. Dessutom måste de framstå som en regelmässig följd av brottet.⁵⁶

---

⁵³ Alvar Nelson, "Kriminalpolitik och ingripanden vid brott", Iustus förlag 1983.

⁵⁴ Jmf det svenska förslaget "Nytt straffsystem"

⁵⁵ Alvar Nelson, "Kriminalpolitik och ingripanden vid brott", Iustus förlag 1983.

⁵⁶ Agge, Thornstedt, "Straffrättens allmänna del", GOTAB 1982.

3.5 Sociala värderingsförändringar

Det finns olika åsikter om hur och varför människors attityder och värderingar förändras. De flesta är nog ense om att det är något som måste ske kollektivt för att nå resultat. Man kan arbeta utifrån olika utgångspunkter och orsakssammanhang. Anna Christensen visar t.ex. sin syn på hur det är *lönearbetet* som ligger till grund för samhällsformen, d.v.s. hur detta har skapat en social struktur mm.⁵⁷ En annan teori bygger på tanken att det är när en människa förändras som hennes värderingar förändras - inte tvärtom. Ett nytt jobb kan t.ex. innebära att man ändrar värderingar, att man byter jobb p.g.a. nya värderingar är mer sällsynt. Detta innebär att om en hel grupps villkor förändras, förändras även gruppens värderingar.

Tyvärr finns det många exempel på tillfällen när man snarare straffas för ett riktigt beteende i vårt samhälle och detta visar att den allmänna folkviljan och lagstiftningen inte harmoniserar. En artikel tog nyligen upp ett exempel om när en bekant hindrade en drogpåverkad man utan körkort från att köra bil och lönades med en saftig böter för ingripandet. Tusentals människor reagerade emot det absurda i detta, men justitieministern anser det vara helt riktigt då privatpersoner inte skall göra polisens arbete.⁵⁸ Naturligtvis kan man se faror med att rättssamhället får en gråzon som består av välvilliga människor som vill spela hjältar och som kanske gör mer skada än nytta i slutändan. Jag tycker dock att det är en obefogad rädsla och vi måste väl ändå utgå från det samhälle vi lever i idag och de problem som finns och utifrån detta fatta realistiska beslut.

All denna skepsis som finns angående en lagstiftning som går ut på att hjälpa en nödlidande och att i detta sammanhang hävda som starkaste argument, att det är något som människor sannolikt gör utan en lagstiftning, klingar falskt när man samtidigt i så många sammanhang ger budskapet att det är fel att lägga sig i med det bästa för allmänheten i åtanke. Ser man problemen i ett större sammanhang kan man konstatera att det viktigaste i nuläget är att uppmuntra den typen av handlingar som hjälper till att skydda och stärka vårt samhälle. Ska man lagstifta skall det vara till hjälp i denna strävan och då kanske man slipper att skapa nya lagar i det oändliga som ändå inte lyckas förändra något i praktiken. Det krävs dock först att politikerna inser att all den lagstiftning vi har faktiskt gör allmänheten osäker på vad som är tillåtet respektive otillåtet i vissa situationer. Rädslan för att allmänheten skall göra övertramp, t.ex. i förhållande till polisen, och framför allt att en moralisk eller symbolisk lagstiftning skulle vara kränkande för den personliga integriteten, hindrar en sund och en reell brottsbekämpande lagstiftning.

---

⁵⁷ Anna Christensen, "Sociala värderingsförändringar", Trosa Tryckeri 1983

⁵⁸ Expressen, söndag 7 dec. 2003

3.4.4 Moralen i samhället

Vi kan konstatera att samhället har förändrats enormt mycket med industrialiseringen och vidare med informationsutvecklingen. Många förändringar har varit en del av en naturlig utveckling och man får inte glömma att de flesta av dessa har varit mycket positiva. De styrningar som har skett med hjälp av t.ex. straffrätt och politiska beslut har haft till syfte att skapa en demokratisk och human tillvaro för oss alla. Idag vet vi dock, eller borde veta, att vissa av dessa metoder inte fungerar långsiktigt och inte heller är lämpade för dagens samhälle. Det finns ingenting som visar att strängare straff minskar brottsligheten i samhället, utom möjligtvis på kortare sikt. Samtidigt har den individuella moralen tillåtits att bli något personligt och frivilligt och fått ge plats åt den kollektiva viljans makt.

Naturligtvis skulle det föredras att moraliska avgöranden inte behövs styras av regler utanför den individuella friheten men om samhällsutvecklingen berövat så många möjligheten att träffa goda moraliska val måste besluten fattas med en ny utgångspunkt. Att frågan blivit så komplicerad beror till en del av att begrepp som etik, moral, rättvisa etc., anses för många vara bestående, andra vill se allt gammalt som något som borde förändras. Det ena borde inte utesluta det andra. Vissa saker går ur tiden medan vissa blir desto viktigare att behålla över tid. Även vid förändringar av moral, t.ex. sexualmoralen, sker dessa över en längre tid och det skapar onekligen en viss stabilitet av etiken, vilket gör det än märkligare att vissa grundläggande normer tillåtits mista så mycket makt. En annan komplikation är att moral av olika skäl alltid kan anses vara subjektiv och mister därmed sin trovärdighet i konkurrens med andras åsikter om moral.⁵⁹

Det är sant att moral alltid kan diskuteras och att den på så vis är subjektiv. En person kan handla på ett i mitt tycke otillbörligt sätt och samtidigt agera totalt moraliskt utifrån sin egen moraliska uppfattning. Moralen måste trots detta, eller kanske just därför, användas som ett vidare och mer generellt begrepp för att vara funktionell. Om man enbart försöker utröna huruvida, som i mitt fall, en viss lag kan anses vara rätt eller fel finner man antagligen inget stöd för en lagstiftning. Man måste i detta fall angripa frågan ur ett större perspektiv.

Sedan lång tid har filosofer och moralister hävdad att moraliskt uppförande kan anses vara acceptabelt när det har ett närmast universellt ursprung. Moses ”*Golden Rule*” ber oss att gå utanför egenintresset och ”do unto others as we would have them do unto us”.⁶⁰ Teorier om etik och moral har det gemensamt att etik måste stå för något större. Huruvida en lag främjar just dig eller inte är irrelevant. I detta sammanhang kan även nämnas ”*the*

---

⁵⁹ Fishkin, “Beyond subjective morality”, Yale University Press 1984

⁶⁰ Singer, “Practical Ethics”, Cambridge University Press 1989

*neighbour principle*⁶¹” som använts bl.a. i engelsk rätt, som ett riktmärke för vårt ansvar gentemot våra medmänniskor. Diskussioner angående definitionen av ”granne” och hur långt vårt ansvar sträcker sig, ger samma slutsats som tidigare nämnts, nämligen att man helt enkelt bör se till vilken hjälp man själv anser sig kräva i samma situation. Moralen är inte något skapat ur ett idealiskt system endast i teorin om det inte sedan efterlevs i praktiken. Det är det som syns i praktiken som ger trovärdighet åt teorin. Det är exakt detta misstag politikerna gör idag, nämligen förutsätter att eftersom vår moral inte brister i teorin, har vi inte heller någon rätt eller behov av att ifrågasätta den i praktiken. De blundar hellre för alla de bevis som visar att den inte utövas trots att den finns.

Enligt min mening har det blivit ett så infekterat område på grund av det överflöd av regler som påtvingats oss genom det socialistiska projektet, alla med syfte att skapa folkhemmet där det gemensamma goda skulle ha företräde framför den privata lyckan. Att inkräkta på den privata sfären och besluta över människors val och beslut, t.ex inom familjen, har trots gott uppsåt, kanske missbrukats och lett till denna skepsis och framför allt brist på förtroende för statens kompetens vad gäller insikt om vad som är ”för vårt bästa”. Idag måste vi hitta skillnaden mellan vilka regler som i våra ögon är onödiga och vilka som är avgörande för att vända den negativa trend som vi kan konstatera i det moderna samhället. Genom att förespråka för mycket och eventuellt fel saker har vi slutat att ta ansvar även för det mest grundläggande. Det är detta vi idag måste återinföra trots att det känns absurt och inte förväxla detta med ännu ett intrång från statens sida. Att ta på största allvar är det faktum att ju högre upp man kan finna omoral desto mer sprider den sig. Det ligger i sakens natur att attityder sprider sig neråt och förändringar (fredliga) måste ske uppifrån. Det finns tyvärr ett otal exempel på hur moralen kollapsat på högre nivå både i Sverige och i andra länder den senaste tiden. Det är med andra ord uppifrån vi måste börja städa och ge nya direktiv.

Det finns en fara i att totalt särskilja rätten från övriga ideologier, moraliska principer, religion etc. Det måste finnas någon förankring till den sociala verkligheten och inte endast vara en naturlig värld för lagkunniga.⁶² Jag tror fullt och fast att det är här vi måste angripa problemen, nämligen återskapa den känsla för moral som de flesta redan har men inte längre vet hur och när att använda. Det måste samtidigt finnas en förståelse för långsiktigheten i detta arbete. Dessa frågor måste långsiktigt bearbetas genom information, upplysning, utbildning och uppfostran.

Staten måste främja den privatmoral som de kollektivistiska idéerna har försummat och väcka den efter att ha tillåtit den att falla i träda. Den kan börja med att kräva genom lag att vi är skyldiga att hjälpa varandra i en nödsituation och behöver den en ursäkt för att göra detta kan man med rätta hänvisa till kampen inom det brottsförebyggande arbetet som måste

---

⁶¹ Ibid.

⁶² Judith N. Shklar, “Legalism”, Harvard University Press 1986

fokusera på de större begreppen för att nå resultat

3.4.5 Socialisationsteorier

Teorier om lagens folkuppfostrande funktion har kommit till uttryck i olika *socialisationsteorier*. Människan föds tom som en burk, men alltmedan hon växer upp fylls hon till brädden av "samhällets" värderingar och normer.⁶³ I denna socialisationsprocess sägs strafflagen vara viktig. Dels hjälper den till att skapa normer men också att stötta upp de normer som redan finns hos människan. Det har sagts att de människor som tror på allmänprevention som metod oftast är en viss typ av människa, nämligen någon som tar för givet att människan är ond. Man jämför Hobbes syn på samhället i totalt kaos, ett allas krig mot alla som skulle vara fallet om det inte fanns några lagar.⁶⁴ Jag tycker inte att tron på ett kaotiskt samhälle utan regler nödvändigtvis måste betyda att man anser att människan är ond. Istället visar det att vi i grunden är en flockvarelse som påverkas av andra omkring oss och att vi från början har vissa behov som behöver tillgodoses för att fungera i ett socialt sammanhang. Det är inte så enkelt att lagen endast skall spegla det allmänna rättsmedvetandet, utan det är *samlevnaden* mellan människor som bör styra laginnehållet.

Jag upplever kritiken mot allmänprevention och lagar som skall påverka vårt beteende som märklig. Motiveringar som att straffhotet inte lär oss moralen utan skrämmer oss till lydnad och att denna rädsla sedan övergår till en inre moral som överensstämmer med lagens skulle alltså vara något negativt. Talar inte detta *mer* för en pessimistisk syn på människan än den som allmänpreventionens anhängare beskylls för. Varför kan vi inte tro att moralen man vill ge uttryck för och göra gemensam är av viljan att göra något gott, snarare än att ge pekfinger åt människor. Är kraven rimliga finns det ingen anledning att tro att människor skulle klaga. I mitt exempel är det under förutsättning att människor ställer sig bakom en lagstiftning som jag vill se en sådan komma till stånd. Jag är övertygad om att merparten antingen tror den redan existerar eller anser att den borde finnas. Om den inte efterlevs beror det som sagt på osäkerheten som finns angående vad vi får respektive inte får göra. Eftersom moral kräver utövande, inte bara ståndpunkter så är ett klargörande för allmänheten av yttersta vikt.

3.4.6 Attitydförändringar

Laglydnaden som skall följas blir koncentrerad till vissa grupper inom olika områden, men de särskilda förväntningar och beteendemönster som skall avspegla ansvaret för allmän laglydnad har inte något samband med befolkningens uppträdande i övrigt. Är man inte säker på hur man själv skall bete sig är det svårt att ha något att säga om att andra straffas för någonting och varför. Människor blir passiva i dessa frågor och det syns inte minst

---

⁶³ *Ekbom* m.fl., "Människan, brottet, följderna", Natur och Kultur 1996.

⁶⁴ Jmf. Aubert 1954, s. 47.

inom den brottsförebyggande verksamheten. Ser man något så är man rädd för att bli inblandad, antingen för att man är rädd för att klandras för någonting, eller av obehag att ta del av något som inte angår en. Det skapar en dubbelmoral där alla vill hjälpa i en utsatt situation men inte själva ser ett ansvar när det sker för någon annan. Det kan vara enormt dumdrigt att blanda sig i en osäker situation, men vad som är svårare att förstå är att inte fler söker hjälp åt den nödlidande, t.ex. genom att ringa polisen. Att ta ett ansvar eller försöka hjälpa innebär att man gör *någonting*, det bästa man kan utifrån sina förutsättningar.⁶⁵ Ett första steg att känna sig mer delaktig i andras angelägenheter skulle kunna vara att människor kommer närmare polisen. Denna efterfrågar människors engagemang och hjälp men åter igen står bristen på förtroende och samspel emellan.⁶⁶ Polisen har faktiskt ansvar för att informera och inspirera allmänheten till egna insatser i syfte att höja civilkuraget och ansvarsmedvetandet. Lagstiftningen borde väl då stå bakom polisen. När man läser om brottsofferlära handlar det mycket om att slå håll på vissa myter som skapats i samhället. Bl.a. får man reda på att de som är mest rädda för brott är de som i realiteten lider minst risk för att utsättas för brott och vice versa. Det handlar alltså alltid om att skaffa sig information om problemen innan man på mest effektiva sätt kan avstyra dem. Det säger sig själv att det faktum att man inte kan vara säker på att någon hjälper till i en nödsituation gör att brottslingar och ev. andra känner sig fria att missköta sig utan rädsla för att någon stoppar dem. Om människor började öppna ögonen och vågade vara synliga och störa tillvaron för dessa skulle det vara svårare för dem att handla fel.⁶⁷ Ett exempel är rädslan för missbrukare. Lär man sig hur dessa fungerar och vad som driver dem att exempelvis göra inbrott (det skall gå fort och enkelt och inga människor som orkar bry sig), då vet man att det oftast hjälper med små medel. Bra lås, larm, människor som stör deras verksamhet etc.⁶⁸

Kampen mot brottsligheten kräver en rad åtgärder och insatser även utanför den traditionella kriminalpolitikens område. De förebyggande insatserna är otvivelaktigt av stor betydelse när det gäller att förhindra brott. Att engagera alla är en förutsättning för att lyckas. Det bästa resultatet nås genom ett *aktivt samspel* mellan enskilda, ideella föreningar, organisationer, kommunala förvaltningar, näringsliv och polis. Den enskilde medborgaren måste också handla för att förebygga brott.⁶⁹ Att bekämpa brottsligheten med vardagliga metoder handlar t.ex. om attitydförändringar. Vi måste våga se och höra vad som försiggår runt omkring oss och hämta hjälp om vi inte själva kan ingripa. Detta borde vara en självklarhet för alla och det borde vara uttryckt i vår lagstiftning. Vi har formats till rädsla för att lägga näsan i blöt, men vi borde istället lära oss att skämmas för att blunda för någon annan i en sårbar situation.

---

⁶⁵ Jmf. Argument för den franska lagstiftningen

⁶⁶ Polisreformen är ett exempel på detta.

⁶⁷ Se "Rutinaktivitetsteorin" s.63.

⁶⁸ Kjell E Johanson, "Handbok i brottsförebyggande arbete", Carlsson Bokförlag, Stockholm 1992

⁶⁹ Ibid.

Att lagen inte enbart skall ge uttryck för en moralisk värdering och att det finns praktiska problem som kan uppstå vid bevisföring etc. finns det ju redan undantag till. Ett exempel är barnaga som är ett brott som sker i hemlighet bakom hemmets stängda dörrar. Det har inte hindrat lagstiftarna från att tycka att det är viktigare att göra ett ställningstagande i frågan. Det har dessutom lett till en otroligt snabb attitydförändring som vi är nästan ensamma om. Ett annat exempel är prostitution där det finns en mängd praktiska problem vid lagföringen.

Vad är då ”personligt ansvar” och varför har det blivit ett skällsord istället för att hyllas som något beundransvärt, och kanske viktigare, något självklart? Det finns säkert oändligt många definitioner av detta begrepp men jag skall endast nämna en, nämligen den då man indelar ett handlande i något som kan *härledas* samt *tillskrivas* någon, och slutligen att eventuella *konsekvenser* även drabbar eller gynnar den handlande.⁷⁰ I de flesta fall följer ett personligt ansvar efter ett handlande helt naturligt och det finns inga skäl till analyser. I dessa fall finns av naturliga skäl inga lagar eller andra regleringar utan naturliga konsekvenser följer ändå ett visst handlande. (Man bjuder t.ex. inte åter en gäst som upprepade gånger förstört för andra gäster)

Man kan säkert diskutera i all evighet huruvida dessa kriterier som nämns ovan uppfylls eller kan uppfyllas men kontentan blir densamma, nämligen att det beror på samhällets attityd till ”personligt ansvar”. I vårt samhälle kan man knappast hävda att vi inte har de resurser som krävs för att tillskriva någon ett personligt ansvar. Vi *väljer* dock istället att inte härleda vissa gärningar, att inte tillskriva någon ansvaret för dessa.

Skall man följa just denna definition ser jag egentligen bara ett problem och det är med det sista kriteriet. Man kanske inte kan hävda att det gynnar eller missgynnar en person att lämna någon till sitt öde i en nödsituation, å andra sidan är eventuella konsekvenser inte aktuella vid denna typ av lagstiftning. Faktum kvarstår, att under industrialiseringen och än mer idag har naturliga auktoriteter, bl.a. religionen minskat i betydelse och ställt medborgarna rådvilla vad gäller moral och omoral och det behöver inte nödvändigtvis betyda ett steg bakåt att återinföra gamla seder, inte om man utgår från vad som behövs i dagens samhälle. Att samhället som stort skulle fungera bättre med denna syn på auktoriteter och förebilder säger det sunda förnuftet med tanke på att alla framgångsrika företag utarbetar diverse samarbetsstrategier för att vara så effektiva och samtidigt trygga och behagliga som möjligt för de anställda.

Naturligtvis måste hänsyn tas till hur samhället förändrats så att kommunikationen fungerar mellan olika generationers erfarenheter men vissa saker borde helt enkelt inte tillåtas bli omoderna. Situationen idag har medfört att förebilder har ett större ansvar eftersom de är en sådan bristvara. Förr i tiden stod t.ex. artister m.fl. endast för underhållning, idag söker

---

⁷⁰ Stig Strömholm, ”Sociala värderingsförändringar”, Trosa Tryckeri AB, 1983

ungdomar desperat efter vägledning och om inte familj, skola och de mer självklara fyller platsen så hittas den på andra sätt.

Det viktiga är åter igen att inse vikten av goda förebilder och eftersom politiker inte längre ses som auktoriteter som medborgarna gärna ser som exempel att följa och än tidigare auktoriteter slutat existera, är det rimligt att vi återgår till att vara varandras goda förebilder och skapar gränser i samhället för varandra. De som upplever detta som kränkande är säkert betydligt färre än de som uppskattar den trygghet och klarhet man eventuellt får på köpet.

3.5 Det politiska inflytandet

Det politiska klimatet har naturligtvis sin del i hur lagstiftningen styrs och man kan se olika tendenser i debatterna beroende på vilka som sitter vid makten. Även om grundprinciperna sägs vara desamma partierna emellan, leder skillnaderna till att de stora förändringar som kanske borde komma till stånd, blir spärrade vid ett regeringsbyte. Saken görs inte lättare av att de förändringar man på vardera sida vill skall komma till stånd, oftast är för extrema för att kunna realiseras med tanke på motståndarnas åsikter.

Den moderata sidan målar upp en mycket negativ bild av samhället vad gäller brottsligheten. Trots att man inte kan låta bli att hålla med om det mesta, att brottsligheten ökar, blir råare, polisen räcker inte till, folk är rädda och rättssamhället hotas, har jag svårt för att känna sympati för de lösningar och förslag som de lägger fram. Fokuseringen ligger på hårdare straff, mer fängelse, mindre klemmande etc. och även om jag erkänner att det kan vara frestande att i uppgivna stunder hålla med, så känns det ändå som en felaktig väg att endast se till de fördelar det leder till, att låsa in förbrytare för att undvika att dessa begår fler brott och därmed skydda allmänheten.

Det låter helt riktigt men det måste finnas alternativ som är mer långsiktigt positiva, om inte så måste vi acceptera att vissa människor inte håller måttet och inte längre förtjänar att dela det öppna samhället med oss andra. Tyvärr finns det väl ett uns sanning i det påståendet också, men jag vägrar att tro att det gäller för alla de som sitter i fängelse och inte ett fåtal undantag.

Oavsett vad man tycker om denna politik så är det i mitt tycke den mest realistiska. Mina värderingar säger annat men om vi ville följa denna typ av förslag så är det praktiskt genomförbart och det skulle kanske t.o.m. ge positiva resultat i statistiken, åtminstone på kort sikt. Vänder man på kakan och tittar på socialdemokraternas syn på saken, upplever åtminstone jag att det är precis tvärtom. Tanken på att alla ska få fler chanser och att man skall rehabilitera istället för att straffa o.s.v., är något som jag tycker är en tilltalande tanke. Verkligheten visar dock alltför ofta att det är just det, en tanke. Att överföra detta i realiteten har visat sig vara desto svårare. Moderaterna visar på just den svenska 70-tals politiken som naiv, mesig och frodande för kriminaliteten och i nuläget är det svårt att motsätta sig detta

resonemang. Vad är då lösningen? Bägge alternativen är reparerande system, må vara att straffen inte reparerar någonting för brottslingen, men tar väl hänsyn till brottsoffren och rättssäkerheten. Detta är den positiva sidan av denna metod, men den fattas helt klart den långsiktiga lösningen då man måste inbegripa brottslingens situation på något sätt. Att dennes situation skall arbetas med i fängelset är ett lamt förslag så länge man inte kan presentera några konkreta förslag på hur detta skulle gå till. Alla vill att brottslingar skall komma ut som nya människor, men all erfarenhet visar på att deras kriminella identitet bara har förstärkts på anstalten.

Det andra alternativet, som är just rehabilitering och därmed i sig ett reparerande system har som sagt tappat sin trovärdighet. Jag återkommer då igen till vikten av att förebygga istället för att laga något som redan har gått sönder. Att koncentrera sig mer på att få färre att rehabilitera eller straffa måste ju vara det bästa alternativet. Problemet att använda detta som ett argument för att lagstifta om att hjälpa någon i nöd, eller om vilken lagstiftning som helst för den delen, är naturligtvis att man inte skall straffa i förebyggande syfte. Det största motargumentet för denna lag verkar dock vara att det bör fortsätta vara en moralisk fråga och inte en juridisk.

Att lagstiftningen skall spegla den allmänna rättsuppfattningen är bl.a. ett av moderaternas argument för strängare straff och att vissa moraliska aspekter avspeglas i lagen är självklart. Förutom straffvärdet så är det även innehållet i lagen som skall spegla allmänhetens syn på rätten och den beror också på saker som människosyn, ideologier och trosuppfattningar, preventionsbedömningar och humanismens krav.

3.6 Moralen i fokus

Jag förstår inte varför vi är så rädda för att straffa i förebyggande syfte. Om vi kan slå fast att något är moraliskt förkastligt, ser det i samband med att vi behöver bättre förebyggande metoder, på så sätt att vi måste tillbaka till någon form av nolltolerans och därtill hantera konflikter i mindre sammanhang, varför inte säga stopp för ett visst beteende direkt. Förklaringar till varför det har blivit som det har blivit sägs bero på att familjens roll och den nära sociala kontrollen har urholkats. Vi borde veta vid det här laget att det som staten har försökt kompensera med inte har fungerat och det handlar först och främst om uppfostran. Jag menar inte att någon som går förbi någon i nöd utan att hjälpa skall kastas i fängelse. Meningen med straffet, i detta fall eventuellt en bötessumma, är till för att tydligt visa att vi som nation vill att vi skall ställa upp för varandra och att det skall inte ifrågasättas. Att det är personens dåliga moral man straffar är inget nytt, det gäller väl på sätt och vis för alla brott. Att ställa krav på människor och säga till när de skulle ha kunnat ha gjort bättre är inte att kränka, det är att ge dem bättre förutsättningar för framtiden

Moral kan anses bestå av bl.a. skyldighet/ansvar, gott och rätt. Dessa hör ihop och vi måste återupprätta sambandet mellan ansvar och önskan. Ansvar

är inte ett skällsord utan skall tas med slutresultatet i åtanke och det goda som kommer ur en slutförd handling som man varit skyldig att utföra. Moral är principer och dessa är till för att efterlevas. Vår moral tillkommer genom praktik och vana och därmed kan sägas att agera moraliskt är att leva enligt sedvanliga samhällsmönster. Om vi då kan konstatera att dessa levnadsmönster har urholkats, kan vi då fortsätta att hantera samhällsproblemen som om teorin om moral efterlevs i praktiken? Svaret måste vara nej. Moral är det praktiska utövandet av en princip som anses vara det rätta sättet att agera i denna tid i historien, eftersom det som vi enligt sed gör är det som vi anser vara rätt och riktigt.⁷¹

Naturligtvis finns det en moral som är s.k. universell och sedan finns det den personliga och subjektiva och frågan som uppkommer är var ”hjälp åt nödlidande” hör hemma. Skall var och en få göra en bedömning huruvida de vill utsätta sig för det obehag och annat som det eventuellt kan innebära att hjälpa någon, eller är det ett val som skall tas ifrån oss. För att svara på den frågan måste man svara på vad som skiljer den universella och den personliga moralen åt. Skillnaden beror på många faktorer men kort kan sägas att när moralen påverkar hur människor agerar sinsemellan enligt tradition, tycker jag att det talar för att en mer generell moraluppfattning bör accepteras. Man kan inte bara se till hur vi fungerar i samhället i stort utan när det kommer till moral, är det hur man reagerar i specifika situationer som är det viktiga. Vi måste kunna acceptera en gemensam, objektiv moral som grund, och sedan arbeta utifrån att det finns undantag från denna att ta hänsyn till.

När brottsligheten har blivit för svår och resurserna inte räcker till är det naturligt att polisen m.fl. koncentrerar sin tid på de allvarligaste brottslingarna. De som felar på en lägre nivå lämnas ostraffade och för många stegrar utmaningarna och de är fria att utvecklas åt fel håll och det slutar med att samhället har dessa personer att hantera som svåra brottslingar med tiden. Det blir en ond cirkel och man måste börja attackera problemen i dess början när det finns hopp om bättring. De flesta ungdomar har någon gång snattat och att skaffa sig något efterlängtat gratis kan uppmuntra till flera snatterier. Jag vet dock inte många som har blivit upptäckta första gången och som inte blivit avskräckta för livet för att hamna i den genanta situationen en gång till. Detta gäller förvisso vanliga ungdomar med en normal moraluppfattning hemifrån. För de som inte har fått den uppfostran i grunden, desto större anledning för samhället att försöka kompensera denna förlust. Det säger sig självt att ju yngre dessa personer är desto bättre. Alla kriminalstatistiska uppgifter pekar i samma riktning. Kriminaliteten börjar först på allvar i tonåren och slutar för de flesta under samma period.⁷² Det tyder på att barn och ungdom är mottagliga för de former av social kontroll som utövas, flickor dock i långt

---

⁷¹ T.J.Rivers, "Law and the limits of freedom", Principium Book Publishers, New York 1984

⁷² Agge, "Den kriminella vetenskapen"

högre grad än pojkar.⁷³ Frågan om varifrån denna kontroll skall komma kan som tidigare sagts diskuteras.

3.7 Proposition 2000/01:85

I Proposition 2000/01:85 har föreslagits att ett straffrättsligt ansvar införs för den som ”underlåter att tillkalla hjälp eller försöker rädda, eller på annat sätt bistå en nödställd person som befinner sig i allvarlig fara för liv eller hälsa eller i en därmed jämförlig utsatt situation”. I ringa fall skall inte dömas till ansvar. Det gäller också om ett ingripande inte kunde ske utan fara för den ingripande eller någon annan. Som en allmän förutsättning för ansvar gäller att ett ingripande skäligen kunde begäras med hänsyn till omständigheterna.

Förslaget har fått ett blandat mottagande av remissinstanserna. En del anser det värdefullt med en reglering som fastslår att man inte får vara hur likgiltig som helst inför andra människors väl och ve. Andra ser det stora *pedagogiska och brottspreventiva värdet* i förslaget, liksom den viktiga markering av *solidaritetsansvar* mellan människor som detta skulle innebära. Jag delar detta synsätt och anser således att detta skulle ha prioriterats vid beslutsfattandet.

De remissinstanser som avstyrker förslaget säger bl.a. att det inte finns något behov av en dylik lagstiftning, att tillämpningsproblemen skulle bli avsevärda och att de krav på förutsebarhet som måste finnas i lagen inte uppfylls. Vissa pekar på det faktum att det inte skall vara *handlingsdirigerande och moralförstärkande skäl* som skall ligga bakom införandet av en lagbestämmelse när det inte konstaterats att det finns ett faktiskt behov av ett straffhot. Att det måste föreligga ett behov utöver det faktum att en moralförstärkande åtgärd bedöms som välkommen har jag redan ifrågasatt. Att förutsebarheten skulle vara hotad känns som ett märkligt motskäl när merparten av folket säkerligen har moralen men av osäkerhet inte utövar den.

Riksåklagaren går så långt som att säga att förslaget kan motverka sitt eget syfte och tillägger att den allmänna uppfattningen antagligen är att det finns en på moral grundad plikt att bistå människor som befinner sig i nödlägen. Detta visar tydligt resonemanget som jag vänder mig emot. Det finns säkerligen en moral hos gemene man som säger att vi skall hjälpa någon i nöd. Men åter igen behöver det inte betyda att man följer sin inre moral i praktiken. Det beror inte på att människor inte vill utan det är mer komplicerat än så. Reglerna i samhället har blivit oklara för många. Det som verkar logiskt är inte med i lagen *just* för att det är logiskt, samtidigt finns det regler som anses kränkande och istället borde vara en privatsak. Att straffbestämmelsen skulle kunna få en motsatt effekt är något som

---

⁷³ Heckscher, m.fl., ”Den första stenen”.

Svenska cardiologförbundet också nämner, eftersom det enligt dem, eventuellt finns en risk att de personer som idag tvekar att ingripa men som ändå stannar kvar på platsen i stället väljer att lämna platsen för att undgå straffansvar. De menar att det i särklass vanligaste livshotande tillståndet är hjärtstopp och det ter sig både medicinskt och etiskt oacceptabelt att i vissa situationer, med hot om straff, tvinga människor att ingripa. Detta är det första motargumentet som jag kan ställa mig bakom. Jag anser dock inte att det behöver leda till att lagen avskrivs. Däremot är det viktigt att *definiera* vad vi menar med *ingripande*. Som man kan se i den franska lagen så handlar det inte om att spela hjälte eller försöka sig på en räddningsaktion som man inte har kompetens att klara av. Jag skulle t.o.m kunna se en lag där ingripandet stannar vid tillkallande av hjälp. Det är den totala nonchalansen jag vänder mig emot. Det finns inget som talar mot att lagen ger exempel då man inte skall försöka sig på egna räddningsåtgärder utan istället tillkalla lämplig hjälp.

I Propositionen börjar man med att konstatera att det inte finns någon allmän skyldighet att hjälpa någon i nöd och fortsätter med att visa på garantläran och ger exempel på när denna aktualiseras. Vidare får man veta om de specialbestämmelser som finns om skyldighet att vidta räddningsåtgärder i vissa situationer.⁷⁴ De innebär att den som upptäcker eller på annat sätt får kännedom om en brand eller en olyckshändelse, eller en överhängande fara för brand eller olycka, som innebär fara för någons liv eller allvarlig risk för någons hälsa eller för miljön, skall om möjligt, varna dem som är i fara och vid behov tillkalla hjälp. Inom trafikområdet finns också särskilda bestämmelser om skyldigheter att agera om man har varit inblandad i en trafikolycka. Man skall stanna kvar på plats för att kunna klarlägga vad som hänt och lämna andra upplysningar.⁷⁵ Att man skall i mån av förmåga lämna hjälp åt skadade är dock inte straffsanktionerat.⁷⁶

Även inom sjöfarten finns vissa regler om underlåtenhetsansvar. En befälhavare kan straffas med böter eller fängelse i högst två år om han inte lämnar all möjlig och behövlig hjälp till en person i sjönöd så att denne kan räddas. Det krävs dock att dessa åtgärder kan vidtas utan allvarlig skada för det egna fartyget eller de som finns ombord. Detsamma gäller för en befälhavare om det egna fartyget skulle råka i sjönöd.⁷⁷ Detsamma gäller för befälhavare för luftfartyg.⁷⁸

Regeringen bedömer som vi vet att något generellt straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå nödställd inte bör införas. Skälen är följande: När man diskuterar frågan om en särskild straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd bör införas, ställs man inför en rad frågeställningar av såväl moralisk som rättslig natur. Det torde för de flesta människor vara en

---

⁷⁴ Bl.a. i 39§ räddningstjänstlagen (1986:1102) föreskrivs en allmän varning - och alarmeringsplikt

⁷⁵ 5 § Lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott

⁷⁶ 2 kap. 8 § trafikförordningen (1998:1276)

⁷⁷ 20 kap. 7 § sjölagen (1994:1009)

⁷⁸ 5 kap. 7 § luftfartslagen (1957:297)

självklar utgångspunkt att var och en har en moralisk skyldighet att, så långt som det är möjligt, ingripa och försöka hjälpa andra människor som befinner sig i livsfara eller allvarlig fara för sin hälsa. Syftet ifrågasätts alltså inte men man påpekar att den nuvarande lagstiftningen redan innehåller bestämmelser om underlåtenhetsansvar för de allra mest straffvärda fallen.

Frågan om det ändå kan finnas skäl att från mer moraliska utgångspunkter införa en nykriminalisering av den föreslagna typen bör emellertid också övervägas. Trots bristen på ett praktiskt behov av en sådan bestämmelse kan det finnas ett värde i sig att i lag fastslå att enskilda inte får vara hur likgiltiga som helst inför en situation där någon svävar i allvarlig fara. Principiellt bör dock kriminaliseringsinstitutet, d.v.s. att föreskriva straff för ett visst handlande eller en underlåtenhet, som en metod för att försöka hindra överträdelser av olika normer i samhället användas med försiktighet.

Särskild återhållsamhet bör härvid iaktas vid nykriminaliseringar. Kriminalisering är kanske inte i alla fall det bästa medlet när man vill styra beteenden. Man tar upp problemet med kontrollen av efterlevnaden av lagen och den brist av förtroende för denna som detta kan leda till. (Jag håller inte med om detta. Man har lagstiftat om förbud mot aga trots att det torde vara ännu svårare att kontrollera. Det är även budskapet i lagen som är viktigt. Lagen om prostitution är ett annat exempel där problem uppkommer i hanteringen av lagen och bevisföringen.) Dessutom nämns åter behovet av legalitet och förutsebarhet som lagen kräver. Förutom dessa aspekter så talas det om detaljregleringar som kan behövas, och regeringen tar fasta på flertalet åsikter som remissinstanserna givit som skäl för att **inte** lagreglera. Man konstaterar slutligen, liksom riksåklagaren, att bestämmelsen skulle kunna visa en snävare skyldighet att hjälpa än den som redan finns på moralisk grund hos allmänheten. Detta skulle således leda till att färre skulle hjälpa än vad fallet är idag utan lagreglering. Sammantaget anser regeringen att nackdelarna med den föreslagna ordningen väger tyngre än de skäl som talar för att införa den.

3.8 Skrivelse 2000/01:62

Under perioden efter andra världskrigets slut har brottsligheten i Sverige ökat kraftigt. Detta beror till viss del på vissa strukturella faktorer som Sverige har gemensamt med övriga västeuropeiska länder. Den kraftiga förbättringen av människors levnadsnivå och en förändrad livsstil har medfört en kraftig ökning av antalet brottstillfällen. Urbaniseringen har minskat den sociala kontrollen och ökat anonymiteten och familjens och skolans roll har förändrats. Vi har en annan typ av nöjesliv och, inte minst, har narkotikan kommit in i bilden. Avståndet mellan de problem som brottsligheten orsakar lokalt och de åtgärder som måste användas för att bekämpa problemen har genom åren ökat eftersom mycket av den informella, medborgerliga kontrollen i vårt samhälle har ersatts av en

offentlig kontroll. De kriminalpolitiska insatserna har i alltför stor utsträckning fokuserats på rättsväsendets åtgärder för att utreda och lagföra begångna brott och inte på förebyggande åtgärder för att undanröja brottslighetens bakomliggande orsaker. Kriminalpolitiken har av tradition förknippats med straffsystemets utformning, polis, åklagarväsende, domstolar och kriminalvård och rättsväsendets insatser har i allmänhet riktats direkt mot brottsligheten. Medvetenheten om att det inte går att minska brottsligheten enbart genom olika typer av repressiva åtgärder har ökat.

Samhällsutvecklingen har medfört att behovet av att stärka de brottsförebyggande insatserna har fått ökad uppmärksamhet. Att förebygga brott är något som inte bara ankommer på rättsväsendet. Rättsväsendet har det grundläggande ansvaret för kriminalpolitiken men det berör en lång rad samhällssektorer. Alla som kan påverka antalet tillfällen eller benägenheten att begå brott medverkar till att förebygga att de över huvud taget begås. Exempelvis kan en fungerande välfärdspolitik som förhindrar att människor drabbas av utanförskap och utslagning vara en viktig del i det kriminalpolitiska arbetet. Lika viktigt är att man på den lokala nivån engagerar sig i arbetet och vidtar åtgärder för att förebygga brott.

För att förstärka och utveckla detta brottsförebyggande betraktelsesätt på kriminalpolitiken presenterade regeringen år 1996 ett nationellt brottsförebyggande program (Allas vårt ansvar). I Skrivelse 2000/01:62 beskrivs hur arbetet utvecklats och beskriver även vissa utvecklingslinjer för framtiden. Eftersom jag vill se på de eventuella samband som kan finnas mellan brottsprevention och vikten av en lagreglering om en skyldighet att hjälpa en medmänniska i nöd, så har jag försökt att se vilka gemensamma nämnare som går att finna i skrivelsen angående det brottsförebyggande arbete som pågår. Jag visar en sammanfattning och tar ut de bitar som är aktuella för denna fråga.

1. Brottslighet är ett samhällsproblem som måste angripas utifrån *en bred* kriminalpolitisk insats.
- 2 Ett framgångsrikt brottsförebyggande arbete kräver att rättsväsendet *samverkar* med andra samhällsområden och lokala myndigheter, organisationer, näringsliv och enskilda.
3. Det behövs fortsatt stöd till det *lokala* brottsförebyggande arbetet så att det kan fortsätta att utvecklas i positiv riktning.
4. Brottsförebyggande insatser inom rättsväsendet får allt större genomslag. Inom *andra samhällsområden* behöver det brottsförebyggande perspektivet vidareutvecklas.
5. Det internationella samarbetet kring brottsförebyggande frågor intensifieras med Sverige i en pådrivande roll.

Det är tydligt att huvudpoängen i denna skrivelse är att peka på att sammanhangen måste krympas för att få en bättre överblick men även i syftet att intervensera så tidigt som möjligt. Nyckelord som samverkan, lokalt, samhälleligt engagemang från alla medborgare är något som

återkommer genom hela skrivelsen. Man konstaterar således att kriminalpolitiken måste vara en integrerad del av samhällspolitiken och drivas inom ramen för en allmän välfärdspolitik som innefattar mål om *social trygghet* och rättvis fördelning. Insatserna måste bygga på *samverkan* mellan lokala myndigheter, organisationer, näringsliv och enskilda.⁷⁹ I Brottsförebyggande Rådets nationellt brottsförebyggande program säger man att det krävs en bred kriminalpolitik. Problemen måste angripas lokalt och man efterfrågar medborgerliga initiativ och ett brett engagemang från allmänhetens sida.

Det krävs brottsförebyggande insatser ur ett samhällsperspektiv och *hur brottsligheten utvecklas beror i första hand på samhällsförändringar* och beslut som ligger utanför rättsväsendet. Hur vill man då att dessa åsikter skall komma till uttryck i praktiken? Exempelvis ser man till att engagera de boende som en grundsten i arbetet. Detta skapar en sund social kontroll och motverkar att bråk eller brott förekommer anonymt. Detta i sin tur minskar brottsligheten och ökar tryggheten. Resurser för brottsprevention finns samlade på lokal nivå. Man vill förstärka den naturliga sociala kontrollen som utövas av familjen, i arbetsgemenskap eller i ett bostadsområde. Detta gäller även för myndigheternas brottsförebyggande arbete. Det är mer fruktbart att agera på lokal nivå då brotten normalt är lokala, framför allt vad gäller ungdomsbrott.

Vad gäller samarbetet med *näringslivet* för att förebygga brott så har näringslivet ett ansvar när det gäller att förebygga angrepp mot de egna systemen eller varorna. Dessutom sägs det i skrivelsen att ett närmare samarbete kommer att ske mellan BRÅ och företrädare för näringslivet. Om de brottsförebyggande insatserna inom rättsväsendet har jag redan nämnt att utvecklingen mot ett mer problemorienterat arbetssätt och utbyggnaden av närpolisverksamheten fortsätter. Man konstaterar alltså att det krävs en samlad strategi över hela linjen i samhället för att effektivt förebygga brott.

3.8.1 Regeringens roll

Det ansvar som regeringen har är att införa en kriminalpolitisk helhetssyn och att främja och anlägga ett brottsförebyggande perspektiv, såväl inom rättsväsendet som inom andra samhällsområden och det innebär i många avseenden ett nytt och förändrat arbetssätt. Det är en uppgift för regeringen att genom lagstiftning och myndighetsstyrning skapa förutsättningar för ett långsiktigt brottsförebyggande arbete inom alla samhällssektorer.⁸⁰

Av särskild betydelse för regeringen i detta sammanhang är att se till att ny lagstiftning inom olika samhällsområden inte uppmuntrar till brott eller motverkar att brott förhindras eller undanröjs. En förutsättning för att ett sådant brottsförebyggande perspektiv skall få genomslag torde vara att de brottsförebyggande aspekterna beaktas på ett så tidigt stadium som möjligt i

---

⁷⁹ Läs om brottsförebyggande betraktelsesätt i "Allas vårt ansvar", 1996, DS 1996:59.

⁸⁰ Skrivelse 2000/01:62

lagstiftningsprocessen.⁸¹ Ett exempel på detta arbete är att BRÅ:s verksamhetsinriktning har förändrats och skall utgöra ett nationellt stöd för det lokala brottsförebyggande arbetet. Förutom detta har regeringen såklart en opinionsbildande roll.

3.8.2 Att förebygga brott

För att effektivt kunna förebygga brott behöver man kunskap om orsaken bakom brottet. Det finns två framträdande teoribildningar om orsaker till brott, nämligen *rutinaktivitetsteorin*, som visar en modell över brottsutvecklingen⁸² och *kontrollteorin* som visar betydelsen av självkontroll och sociala band till det konventionella samhället.

Rutinaktivitetsteorin kan enkelt förklaras som att det krävs tre faktorer för att påverka brottsligheten; En motiverad gärningsman, ett lämpligt offer, samt frånvaron av någon som ingriper. Försvinner någon av dessa faktorer inträffar inte brottet. Försöker man alltså förändra någon av förutsättningarna skapar man en brottsförebyggande åtgärd. Enligt min mening måste den tredje faktorn, nämligen ett ingripande, vara det som är lättast att påverka. Naturligtvis måste man även långsiktigt arbeta på att människor inte utvecklas till kriminella.

Kontrollteorin tar upp det samband som jag försöker visa mellan moraliska attitydförändringar i vårt samhälle och brottsförebyggande arbete. Den förklarar sambandet mellan brist på självkontroll och sociala band i samhället och ökad kriminalitet.⁸³ Samma sak gäller här, anser jag, att självkontrollen hos individer är något man långsiktigt måste arbeta med, medan de sociala banden är något man skulle kunna främja med attitydförändrande åtgärder. Jag visar också på det viktiga i att börja med barn och ungdomar och kontrollteorin tar upp åldern som en viktig faktor vad gäller denna metod.

Man kan också dela in brottsförebyggande åtgärder i *situationella* och *sociala*. Det är de sociala som är viktiga för ämnet i denna uppsats. De situationella, som innebär att man "manipulerar" själva brottsituationen och på så sätt försvårar brottets genomförande, tycker jag verkar vara en ofta använd metod i vårt samhälle redan. Det kan t.ex. vara att öka belysning, märkning av egendom, riktad polisbevakning och annat som förebygger att brott äger rum. Den sociala brottspreventionen är istället långsiktig och syftar till att de sociala banden i samhället stärks och att självkontrollen förbättras. Man menar att benägenheten att begå brott grundläggs tidigt och det kräver, i vissa fall att ge hjälp för brist på självkontroll och i andra eller samma se till att graden av social integration i samhället är tillfredsställande. Det är åter igen exempel på hur samhällets

---

⁸¹ Dir.1996:49, nu kommittéför.1999:1474.

⁸² Cohen, Felson, 1979.

⁸³ Hirschi, Gottfredson, 1974 och 1990.

förändringar kräver annorlunda åtgärder än vad vi är vana vid tidigare. Det behövs substitut för de naturliga sociala band som fanns i tidigare samhällsformer. Slutligen talar man om de olika nivåer där brottsprevention kan tillämpas, nämligen, den *primära*, den *sekundära* och den *tertiära*. Den primära omfattar generella åtgärder innan brott begåtts, riktad mot samhället i stort. Här ingår allt från barnuppfostran till utmätning av straff. Att vidta tekniska åtgärder för att förebygga t.ex. stölder i en butik eller genom att installera lås på dörren till den egna lägenheten räknas också hit. Den sekundära avser åtgärder mot specifika risksituationer. Åtgärder som riktas mot *personer, platser eller situationer* som är utsatta för brottsrisker. Här ingår t.ex. åtgärder mot ungdomar som bedöms vara i riskzonen för brottslighet men som ännu inte har begått några brott som är kända. Ökad polisbevakning av platser som anses ha större risker för brott kan tillhöra den sekundära preventionen, exempelvis terroristattacker. Den terciära riktar sig mot redan kriminella i syfte att förhindra återfall. Hit räknas också åtgärder som syftar till att förhindra att personer, som redan utsatts för brott, blir offer igen. I första hand handlar det om *olika typer av straff och behandlingsåtgärder* som har individuellt preventiva syften och som man med lagens stöd vidtar mot personer, som gjort sig skyldiga till brott.⁸⁴

Brottsförebyggande insatser från olika organisationer, näringslivet och enskilda ersätter naturligtvis inte det offentliga ansvaret. Ansvaret för att bekämpa brottsligheten åvilar ytterst staten, genom lagstiftningsprocessen och det arbete som utförs av myndigheterna inom rättsväsendet. Kommuner och myndigheter på lokal nivå kan därutöver i ett mer organiserat samarbete ta tillvara den ytterligare resurs som medborgarnas frivilliga insatser utgör. Allmänhetens engagemang i det lokala brottsförebyggande arbetet är viktigt och det är positivt att det har ökat i omfattning. Näringslivet, olika organisationer och ideella föreningar medverkar i allt större utsträckning tillsammans med myndigheter och lokala förvaltningar. På flera orter i landet har också enskilda medborgare gått samman i grupper av typen *föräldrar på stan* eller *grannsamverkan* mot brott. Denna typ av verksamhet bidrar positivt till kampen mot brottsligheten t.ex. genom att skapa en trygghet i området eller genom att öka upptäcktsrisken för potentiella brottslingar.

I de lokala organisationerna ingår utan undantag kommunen i någon form. I flertalet råd medverkar en eller flera politiskt valda företrädare. Så gott som alltid finns det representanter för flera kommunala förvaltningar, oftast skolan, socialtjänsten och kultur- och fritidsförvaltningen eller motsvarande. Polisen är företräd i så gott som samtliga lokala råd, ofta av närpolischefer, eftersom råden i regel sammanfaller med ett närpolisområde.

Det arbetas idag med både social och situationell prevention i det lokala brottsförebyggande arbetet. Huvuddelen av de åtgärder som vidtas är av social karaktär och syftar till att påverka människors benägenhet att begå

---

⁸⁴ Kjell E Johanson, "Handbok i brottsförebyggande arbete", Carlsson Bokförlag, Stockholm 1992

brott, t.ex. inom skolan och när det gäller föräldrastöd. Behovet av *tidiga insatser* inom mödravård, barnomsorg, förskola, skola och socialtjänst framhålls liksom behovet av tidiga insatser riktade till unga lagöverträdare.⁸⁵

Ungdomar begår ofta sina brott i det område där de bor. Det lokala brottsförebyggande arbetet har stor betydelse för att påverka ungdomsbrottsligheten. Lösningarna måste vara utformade utifrån en *analys av lokala problem och förutsättningar*. Polis, socialtjänst och skola kan i samverkan med andra aktörer finna möjligheter att förebygga ungdomsbrottslighet. Stor vikt skall läggas på förebyggande insatser, för att förekomma och motverka behov av mer omfattande insatser. Erfarenheten visar att det blir svårare att bryta ett socialt destruktivt eller kriminellt livsmönster ju längre en person har haft en sådan livsstil. Medvetenheten ökar också om hur viktigt det är med tidiga insatser riktade till barn, ungdomar och vuxna i riskmiljöer och risksituationer.⁸⁶

Eftersom arbetet utförs på lokal nivå är det svårt att göra generella utvärderingar. Svårast är det att utvärdera de åtgärder som syftar till att påverka benägenheten till brott, det är lättare att utvärdera de som syftar till att försvåra genomförandet av brott. Detta kan vara ännu en anledning till att den första typen av åtgärder är mindre populära. Kortsiktiga lösningar ger oftare den statistik som man gärna vill kunna visa upp. Huruvida vissa åtgärder fungerar på längre sikt utvärderas mer sällan. Att förebygga och förebygga så tidigt som möjligt är i mitt tycke det viktigaste arbetet för att kunna vända trenden av den ökade brottsligheten. Andra exempel på goda resultat när det gäller detta tillvägagångssätt är de förebyggande åtgärder man har vidtagit genom att hjälpa s.k. riskfamiljer i ett så tidigt skede som möjligt. Det innebär att man stöttar föräldrar i deras roll som uppfostrare och detta har givit goda resultat, särskilt om barnen fortfarande är små när hjälpen tillhandahålls.⁸⁷

Den springande punkten är *samverkan*. Det finns många exempel på städer som arbetar med projekt där föreningar och andra arbetar med exempelvis ungdomar och polis. Ofta arbetar de utifrån en nolltolerans av alkohol och droger och försöker visa ungdomarna rätt väg genom att vara goda förebilder i deras närhet. Är barnen yngre kan t.ex. teaterpjäser med aktuella budskap spelas upp på dagis etc. Moral måste *läras in* av någon vuxen den unge har respekt för genom att den unge identifierar sig med den vuxne. Den kan inte *läras ut* eller straffas in i medvetandet.

Vad har då det brottsförebyggande arbetet att göra med eventuell lagstiftning om att hjälpa någon i nöd? Ser man till de arbetsmetoder som används för att förebygga brott så ser man att det handlar om att arbeta på lokal nivå, i små sammanhang och inte minst i vardagliga situationer. Det är till stor del ett arbete som handlar om attitydförändringar och om att skapa

---

⁸⁵ Se bl.a. "Strategiska brott", BRÅ-rapport 2000:3.

⁸⁶ SoS-rapport 1998:5

⁸⁷ Se "Stöd i föräldraskapet", SOU 1997:161.

en social kontroll som har gått förlorad. Detta arbetssätt är något som debatteras och förespråkas från många håll, inklusive politikerna. Man har talat om *nolltolerans* i flera sammanhang, bl.a. i narkotikafrågor. Utöver detta så välkomnas all hjälp man kan få från allmänheten och gruppsamverkan som t.ex. "grannsamverkan mot brott" och "föräldrar på stan" och liknande har visat sig ge goda resultat.

Jag ser allt detta arbete som ett sätt att ändra människors attityder och därmed moral. Om det är riktigt att arbeta på detta sättet, dessutom ta emot och uppmuntra alla som hjälper till i detta arbete, allt i syfte att minska brottsligheten och stärka tryggheten, samtidigt som förebilder skapas och det bildas ringar på vattenytan, varför inte ta steget och lagstifta om denna solidaritet människor emellan. Istället har det lämnats på frivillig basis och vi är tacksamma för alla de som vill engagera sig. Har man en grundmoral i vardagliga situationer så är steget desto större innan man begår ett brott. Hur man interagerar med andra är av avgörande betydelse för vilka beslut man fattar i olika situationer man hamnar i. Känner man utanförskap och brist på social förankring är det desto lättare att göra sig anonym när någon främling behöver din hjälp. Allt detta hör samman och vi skapar själva en osäker tillvaro genom vår brist på samarbete.

3.9 Avslutande kommentar

Jag var på en föreläsning om barn och brottslighet för ett antal år sedan. Polisen informerade bl.a. personal inom barnomsorgen om de fakta och samband som det har gjorts i dessa frågor. En gemensam punkt för barn som sedermera blir brottslingar var att deras problem startade tidigt och de löstes aldrig innan det var dags att byta miljö och därmed kom det in nya personer som blev ansvariga för barnet ifråga. Den negativa självbild som barnet skapat förstärktes bara med tiden och finns det ingen som helst motvikt till denna så är det skrämmande nog oftast för sent om barnet hinner fylla tolv år. Det som jag minns bäst från detta föredrag var att det inte krävs särskilt mycket för att uppväga nackdelarna och bryta en ond cirkel. Lyckligtvis krävs det inte lika mycket positiv "input" som negativ för att göra någon skillnad. Det är faktiskt så att det kan räcka med en enda situation där barnet känner sig synlig och bekräftad på ett positivt sätt, och det fröet kan växa och vara det som gör att man väljer en annan väg. Dessa barn måste få veta att det *finns* alternativ och det kan räcka för att kunna övervinna det mesta. Detta innebär att det kan hjälpa att bjuda på fika och ta sig tid att ställa lite personliga frågor och visa lite sympati och intresse, och det kan innebära en enorm skillnad i ett lättpåverkat barns syn på världen. Det låter kanske för enkelt men det är dock ett faktum. Det är när den negativa cirkeln *aldrig* motbevisas för barnet som räddningen i princip går förlorad.

Detta är ännu ett exempel på när vuxna lätt skulle kunna göra en skillnad i brottsförebyggande syfte. I dessa fall kompliceras det av att ingen vill ta över andra föräldrars roll och ansvar. Det är oerhört kränkande att kritiseras som förälder och det skrämmer många från att "lägga sig i" och man väljer

att blunda i dessa situationer också. Vad det leder till, i mitt tycke, är endast att

man istället tar de vuxnas parti, i detta fall föräldrarnas, och av rädsla för deras eventuella motvilja så sviker vi barnen. Vi har en lag som säger att man måste anmäla övergrepp mot barn, men det är svårare att kräva att man ska anmäla nonchalans eller annan *underlåtenhet att agera* som leder till att barn inte får det dem behöver. Detta är ett exempel som det med rätta inte kan lagstiftas om. Det handlar dock om samma problematik och skulle man lagstifta om att hjälpa medmänniskor i nöd så skulle det säkerligen med tiden påverka en mängd andra områden. Vårt personliga ansvar för varandra skulle inte vara så svårt och skamligt, utan istället ett naturligt sätt att vara. Jag är övertygad om att vi i Sverige inte bryr oss mindre om varandra än vad man gör i andra länder. Trots detta så ligger det i vår kultur, eller (o) vana att inte vilja ”lägga näsan i blöt”, även om det är av godo och det finner jag märkligt.

Man behöver inte leta inom endast allvarliga områden utan det finns exempel lite varstans. De flesta har någon gång tittat på ”Dolda kameran” inslag. Om man jämför Frankrikes, Kanadas m.fl. och Sveriges upplägg och idéer så är de totalt olika. Andra länders idéer bygger ofta på vardagliga inslag, ganska tramsiga och vitsen är att se hur människor reagerar när t.ex. en arm sticker upp ur en brevlåda. Reaktionerna hos människor med skrik, ilska skratt etc väcker löje. Varför fungerar inte denna typ av upplägg i det svenska samhället? Helt enkelt för att vi oftast låtsas ”som om det regnar” och det är som om vi har en autopilot i dessa lägen som säger åt oss att inte under några omständigheter visa att vi blir berörda. Det kan ju innebära att man är inblandad och det vill vi inte. I krissituationer, exempelvis när någon är i nöd, ser man ofta att det räcker med att någon tar första steget för att hjälpa och då ser man att *viljan finns* hos de flesta, för då släpper tabut och fler vill hjälpa till. Problemet är att det är svårt att ta det första steget.

Jag har tidigare nämnt rädslan som uttrycks angående en lagstiftning om att hjälpa en person i nöd, nämligen att det skulle skrämman människor ännu mer från att hjälpa till. Jag tror inte ett dugg på detta resonemang. Det skulle vara rimligt om det ställdes specifika krav på *hur* man skall hjälpa till, man kan m.a.o. misslyckas i sitt försök att hjälpa. Meningen med lagen skall som jag tidigare sagt hindra oss från att vara passiva när någon behöver hjälp. Att vara aktiv kan innebära att ringa efter hjälp och i vissa fall, såsom vid eventuella hjärtproblem, kan det t.o.m. vara ett uttryckt krav att inte ingripa personligen. Jag tror människor är mer rädda idag för att göra något fel när de ingriper just för att det inte är lagstiftat. Vi är så vana vid att allt vi får, respektive inte får göra, står i lagen. Det gör att man för säkerhets skull låter bli att bli inblandad och är på så sätt säker på att inte handla fel.

De flesta människor har mycket att säga om brottsligheten och dess metoder för att få den att minska. Desto färre ställer sig frågan vad de själva kan göra för att förbättra situationen. Människor som har råkat ut för något personligen brukar visa intresse och engagemang men varför vänta tills något händer innan vi reagerar.

Varför är det då viktigt att vi engagerar oss mer i varandra, och vad har detta med förebyggande arbete att göra? Alla som vet något om uppfostran ser det självklara i detta. Barn och ungdomar följer inte våra råd utan vårt beteende. De behöver förebilder och goda exempel. När denna uppgift har flyttats från de vuxna i allmänhet och istället skall skötas av polis, skola m.fl. uppfattas denna påverkan som olika order, inte exempel att följa.⁸⁸

Det gjordes en amerikansk undersökning för ca trettio år sedan där man frågade ungdomar om vem som var deras största förebilder. Föräldrar kom då på första plats och mor- och farföräldrar på andra plats. Först på tredje plats kom kamrater och sist skolan. Nu ser det helt annorlunda ut. På samma fråga svarar nu ungdomarna att kamraterna kommer på första plats, sedan musik, video och på fjärde och sista plats kommer föräldrarna. Skolan är helt ute ur bilden och polisen tror att undersökningen är relevant också för Sverige. Bristen på normer för ungdomar - och vuxna är tydlig.

Vilken moral skall vi då införliva i lagen och vilken skall vi lämna utanför? Ingen tycker att det är fel att lagstifta om mord, mordbrand eller misshandel, medan sexuella preferenser inte längre anses vara något annat än en privatsak. Detta ses som självklart idag men har inte alltid varit så. Idag kan vi se att den första kategorin brott är något som flera har nytta av, medan den andra tillfredsställer färre och anses vara något personligt. Man kan säga att moral skall styra en mindre eller större grupp och fungera som en typ av mekanism av social kontroll. Moralen behöver ibland stöd av lag eller myndighet även om det är genom sociala relationer som den utövas och, åter igen, så är det vanan att agera som befäster beteendet. Konstaterar vi att det måste finnas en vana bakom moralen är det enklare att se varför en lagstiftning kan vara en nödvändighet för att återinföra en förlorad sådan, om vi är överens om att vana ifråga är av största vikt för samhället i stort. En vana som urholkats kan övergå till en ovana (d.v.s. sämre moral) som obemärkt antas som en ny vana och därmed uppfattas som riktig och på så sätt anses försvarbar. Både lag och moral är våra rättesnören och leder oss rätt i vår sociala funktion. Lagen förutsätter dock alltid en moralisk struktur, d.v.s. den är en förlängning av moralen. Lagen påverkar moralen och desto viktigare, påverkar oss när den visar att den står bakom vissa moraluppfattningar eller inte. Vi bör inte stirra oss blinda på syftet som sådant utan på det resultat vi vill uppnå. Jag vill med andra ord med politikernas hjälp lösa ett problem som borde bli löst med opolitiska metoder, men som paradoxalt nog i vårt samhälle kräver att politikerna talar om för oss att lösa det själva.

---

⁸⁸ I SOU 1997:161 behandlas betänkandet ”Stöd i föräldraskapet” som nämns som ytterligare en viktig lokal åtgärd i Skrivelse 2000/01:62.

Bilaga A

Orättens rötter

Det som bl.a. fick mig intresserad av detta ämne var följande artikel. Jag vill dela med mig av den och på så sätt kanske mina tankegångar blir lättare att följa.

Svenska domare övergav en gång i tiden idén om att lag och rätt är en fråga om skuld och ansvar. Denna likgiltighet för rättens moraliska rötter är lika unik i Europa som svenskarnas rätt att ostraffat lämna en nödlidande i sticket.

Skulle samma händelse utspela sig i något annat europeiskt land hade han fått stå till svars för försummande av räddningsåtgärd (Finland), non-assistance à une personne en péril (Frankrike), neposkytnuti pomoci (Tjeckien) eller Unterlassung der Nothilfe (Schweiz).

Sverige är ensamt i Europa (förutom Storbritannien som saknar kodifierad strafflag, samt Albanien) om att tolerera en obegränsad likgiltighet inför nästan. I flertalet länder förväntas dessutom medborgarna skynda till hjälp också med risk för egen hälsa eller egendom.

I finska strafflagen 21 kap 15 § (skärpt senast 1994) kan man läsa: ”Den som vet att någon befinner sig i livsfara eller allvarlig fara för hälsa, men underlåter att ge eller skaffa denne sådan hjälp som skäligen kan krävas av honom med beaktande av hans möjligheter och situationens art, skall för *försummande av räddningsåtgärd* dömas till böter eller fängelse i högst sex månader”.

I Frankrike skärptes motsvarande lag (Code pénal 223-6) senast 1945. Enligt den nya skrivningen skall man skynda till hjälp även om utsikterna att rädda är små (il n'est pas nécessaire d'espérer pour entreprendre) och numera betraktas underlåtenheten lika strängt oavsett utgången. Att den ohjälpte inte lidit skada är således ingen förmildrande omständighet. Det väsentliga är att han såg ut att behöva hjälp. Rätten fordrar med andra ord en spontan akt av medmänsklighet som inte kalkylerar med framgång och vars värde är oberoende av utgång. ”Charité”, som på svenska översätts med både barmhärtighet och hjälpsamhet - är med andra ord en *rättsplikt*. Alla medborgare är skyldiga att i nöd bistå varandra, om än i skiftande grad. Att kalla på hjälp befriar inte från plikten att ingripa själv. Man bör inte be andra göra vad man själv kan utföra, skriver domstolen i Aix i en dom från 1947. Man kunde alltså säga att utanför Sverige vilar en del av ansvaret för medborgarnas hälsa och säkerhet på medborgarna själva i form av en positiv plikt, *le devoir de secour*. Hur mycket solidaritet är utlänningarna skyldiga varandra? Hur skall man veta när det är ens plikt att gripa in? Fransk praxis lutar sig härvidlag mot ett klassiskt juridiskt begrepp (som även

förekommer i den svenska civilrätten), nämligen *bonus et diligens pater familias*, den gode och ansvarsfulle familjefadern. Denne har två egenskaper, skriver Anna Christensen, han är vanlig och han är god. Han är både verklighet och värde.

”Verklighet och värde”. En kortare definition av själva fundamentet för vad vi kallar rättskänsla går knappast att få. Det hänvisar till att *de flesta*, om inte alla människor (verklighet) i sina handlingar vägleds av principer, tabun, plikter, kort sagt *värden* (som människoliv, frihet, sanning etc.), och att de anser att andra också är bundna av samma påbud, samt att det finns tyngre och lättare värden varför man vet utan att fråga att ett barns liv väger mer än ett par blöta skor. (Det finns ett rättsfall där en man underlåter att hjälpa ett litet barn ur en vattenpöl av rädsla för att blöta ner sina nya skor). Och när kränkning av värdena sammanfaller med en skada skall förövaren återföras till ordningen på det att värde och det ömsesidiga förtroende som vi kallar samhällsordning återställs. Men det skall ske rättvist, alltså inte godtyckligt utan lagbundet och i någon sorts proportion till brottet.

Att lagen och rättskipningen överensstämmer med rättskänslan är i själva verket det första krav folk ställer på rättssystemet. Det betyder inte att rättskänslan fordrar att all omoral skall bestraffas. Däremot kräver den att en moral som äventyrar vitala intressen och tungt vägande värden vidkänns tydliga bakslag. Ingen kräver att den som ljuger om sina bragder skall ställas inför rätta. Det är först när hans osanningar kränker andra som moralen ropar på rättvisa och lag. Medborgarnas spontana rättsmedvetande kan vara fördomsfullt och är säkerligen inte alltid objektivt, rättfärdigt eller barmhärtigt, men det är ganska logiskt, sammanhängande och känsligt för proportioner. Det tar hänsyn till brottslingens bakgrund, motiv och sinnelag, till vad han vetat, åsyftat och vad han gjort, till den allmänna fara hans handling representerar, den skada han åstadkommit, det värde han kränkt samt den effekt ett straff kan ha på honom och oss andra.

Kanske rättskänsla och rättsväsen inte längre talar samma språk. Medborgarna tror att domstolen resonerar och värderar ungefär som de själva (fast skarpare, objektivare och lite mera sofistikerat), samt att juridikens objekt är rätten, människan och deras tillkortakommanden. Men medborgarna tror fel. Hur märkligt det än låter resonerar svenska domare, i motsats till medborgare, alltmer sällan juridiskt. De tänker betydligt enklare. De tänker tekniskt. De har till exempel frigjort sig från själva idén om skuld och ansvar. Inte heller skipar de rättvisa, ty de har inte längre sådana ambitioner. De utportionerar påföljder. I det avseendet är vårt rättsväsen lika unikt i Europa som vår rätt att lämna varandra i sticket.

Litteraturförteckning

- Aabo, Carsten. *Normativitet og gyldighet i ret og moral*, Forlaget Politiske studier 1997
- Agge, Ivar m.fl. *Kriminologi*, AB Gustaf Lindströms Boktryckeri, Stockholm 1955
- Andenaes, Johannes. *Grunnlov og Sikkerhet*, John Griegs forlag, Bergen 1945
- Andersen, Dan och Nygaard, Kim. *Moral & Ansvar*, Börsens Forlag 1990
- Bell, John, Boyron, Sophie and. Whittaker S. *Principles of French law*, Oxford University Press 1998
- Christensen, Anna m.fl. *Sociala Värderingsförändringar*, Trosa Tryckeri 1983
- Dahmén, Erik (red). *Rätt och moral*, Ratio, Falun 1992
- Eckhoff, Torsten. *Juss, moral og politikk*, Universitetsforlaget AS 1989
- Ekbom, Thomas m.fl. *Brott, Straff och Kriminalvård*, Natur och Kultur, Borås 1992
- Elwin, Göran, Heckscher, Sten och Nelson, Alvar. *Den första stenen*, Fjärde omarb. upplagan, Tidens förlag, Stockholm 1975
- Fakulteternas Symposium. *Politik och Juridik*, Iustus förlag AB, Uppsala 1999
- Fishkin, James. S. *Beyond Subjective Morality*, Yale University Press 1984
- Frey, R.G. and Morris, Christopher W (red). *Liability and Responsibility*, Cambridge University Press 1991
- Holmberg, Carl, m. fl. *Kommentar till Brottsbalken*, Sjätte uppl. Norstedts Juridik Fritzes förlag, Stockholm 1995
- Johanson, Kjell, E. (red) *Handbok i brottsförebyggande arbete*, Carlsson Bokförlag, Stockholm 1992
- Karlbom, Maria: *Straffansvaret i fransk rätt för underlåtenhet att hindra brott och att hjälpa personer i fara*, Stockholms universitet 1995
- Leiter, Brian. *Objectivity in law and morals*, Cambridge University Press 2001
- Mathiesen, Thomas. *Kan fängelset försvaras?*, Oslo 1987
- Pradel, Jean. *Droit Pénal Général*, 11'ième édit. Éditions Cujas 1996
- Rivers, T.J. *Law and the limits of freedom*, Principium Book Publishers New York 1984
- Shklar Judith N. *Legalism*, Harvard University Press 1986
- Singer, Peter. *Practical Ethics*, Cambridge University Press 1989
- Smith, Carsten. *Loven og livet*, Universitetsforlaget Oslo 1996
- Snare, Francis. *Morals, Motivation and Convention*, Cambridge University Press 1991
- SOU 1996:185. *Straffansvarets gränser*, Graphic Systems AB, Malmö 1996
- Strahl, Ivar. *Straffrättens allmänna del*, Sjunde omarb. uppl. Jur. Föreningen, Uppsala 1969
- Sundby, Nils Kristian. *Om normer*, Universitetsforlaget Oslo 1974
- Wennberg, Suzanne. *Introduktion till Straffrätten*, Tredje uppl. Juristförlaget 1993

Victor, Dag (red.). *Varning för straff*, Upplaga 1:1, Norstedts Juridik,
Fritzes förlag AB 1995
Zaremba, Maciej. *Orättens rötter*, Moderna tider dec/jan 1995/96